

PARȚA. CULTURA BANATULUI

Gheorghe Lazarovici*

Rezumat: Lucrarea se bazează pe săpăturile noastre de la Parța, unde a fost descoperit cel mai important templu/sanctuar din Neoliticul dezvoltat, din cultura Banatului, datând din jurul anilor 5400–5000 calBC. Situl cercetat are o arhitectură monumentală, unele construcții fiind unice în sudul Europei Centrale. Din acest motiv am prezentat pe scurt cele mai importante construcții, dublate de o ilustrație bogată, pentru a urmări evoluția așezării spre idea de proto-oraș, Parța fiind o metropolă a culturii Banatului. Lucrarea abordează tangențial o serie de subiecte legate de arhitectură și viața spirituală a comunităților neolitice, dezbătute în zeci de studii de către noi și doamna Cornelia-Magda Lazarovici. Toate acestea sunt influențate de marile civilizații anatoliene prin Balcani spre Europa Centrală, dar memoria colectivă, miturile, legendele, ideile, tehnologiile au circulat de-a lungul timpului fără granițe și bariere.

Cuvinte cheie: Parța, Bucovăț, sanctuar, temple/sanctuale, altare comunale, altare de casă, cultul taurului, cultul Marii Mame, ritualuri, sacrificare, ofrandă, *fumigatio*.

Introducere

Cultura Banatului, situată la granița dintre cultura Vinča la sud și vest (în zona Banatului Montan) și cultura Szakálhát la nord, formează în centrul Banatului, în zona de câmpie, unele grupe culturale: în centru grupul Parța, în est grupul Bucovăț, în vest grupul Matejski Brod. Cele mai importante și sistematice cercetări s-au făcut la Parța. Desigur, în faza I a culturii Banatului sunt etape de formare, de cristalizare, dar odată cu Sanctuarul 1 de la Parța, sistematizarea așezării, prima fortificație, duce la dezvoltarea unei arhitecturi deosebite (sanctuale monumentale, altare în mai multe construcții, cultura materială evoluată).

Grupul Parța

Grupul Parța se caracterizează prin menținerea în mai toate nivelurile, la modul general (în unele complexe datorită fragmentării este greu de precizat) a materialelor caracteristice: fazei Vinča B1 în proporție de o treime; a doua treime sunt de caracter liniar gen Bucovăț II, iar ultima treime liniare comune în cultura Szakálhát. Cercetări mai importante pentru grupul Parța s-au făcut de către Gheorghe Lazarovici și echipele sale la Parța¹ și Florin Drașovean și echipele sale la Sânandrei². Cercetările de la Sânandrei nu sunt publicate pe complexe, fiind inedite, din care motive nu facem prea multe aprecieri, decât asupra materialelor pentru a marca evoluția în linii generale, fiind asemănări foarte mari dar și unele deosebiri – mai ales în frecvența mare a ceramicii pictate – dar aceste deosebiri nu sunt suficiente pentru a face o altă grupă.

Trebuie precizat efortul deosebit făcut de Octavian Rogozea și amabilitatea prof. Florin

* Cluj-Napoca; lazarovici.gheorghe.corneliu@gmail.com.

¹ Lazarovici *et alii* 2001; cu completări la Lazarovici, Lazarovici 2006, cap. IIIb.

² Marțiș, Popescu 2004–2005; Ciubotaru 1994; Rogozea 2013.

Drașovean de a-i pune la dispoziție pentru teză descoperirile sale de la Sânandrei. Remarcăm imensitatea materialului arheologic descoperit – peste 56.000 de fragmente. Procentul mare de ceramică fină, aproape 40%, indică o comunitate în plină dezvoltare, care atinge apogeul în nivelul 5b (intensitatea de locuire sau folosire a ceramicii), după care decade în nivelurile următoare, dar se păstrează în continuare creșterea speciei fine precum și decorul (peste 5000 de fragmente). Aceeași evoluție se petrece și la Parța nivelurile 7a–6 sunt în evoluție, iar nivelurile 5 sunt în involuție, după incendierea nivelurilor 6 și distrugerea sistemului de fortificare.

Distrugerii masive și o stare războinică s-a observat și la Bucovăț și Uivar³. Poate aceste distrugerii sunt determinate de sisteme străine marcate de migrații din „șocul” Vinča C petrecut pe spații largi, cum am mai arătat care se petrec între 4900–4800 calBC, respectiv în faza IIC a culturii Banatului.

Nivelul 5b de la Sânandrei, cu caracteristicile determinate de ceramica semifină și grosieră (număr mare, decor), indică o comunitate cu interes spre funcționalitate și nu spre lux. Asemenea situații se petrec și în alte civilizații de la această vreme, cum am arătat mai sus la cultura Vinča la Balta Sărată.

Sincronismele precizate de Octavian Rogozea nu coincid cu observațiile noastre. După cum vom observa mai jos, locuirea de la Sânandrei începe mai de timpuriu. Nu cunoaștem datele C14 care ar putea aduce noi precizări importante și pentru Parța.

Grupul Matejski Brod

Pe teritoriul Banatului de Vest (în Serbia), în zonele sale de centru și de nord, în mai multe stațiuni apar procese similare celor de la Parța. Pentru cele mai multe dintre acestea sunt cercetări vechi, cu informații lacunare. Multe zone sunt necercetate (exemplu: Dealurile Lipovei). Mai bine cercetate sunt doar câteva stațiuni, precum Crno Bara – *Prkos*⁴, Novi Bečej – *Matejski Brod*⁵ ș.a. Toate acestea au la bază comunități Starčevo-Criș târzii și vinčiene de fază A sau B. Cele de fază A sunt legate de cultura Banatului I, iar cele de vreme Vinča B, de cultura Banatului II.

Cel mai adesea manifestările sunt cuprinse eronat sub numele de *Tisa* sau „*Potiska kultura*”⁶, deși ele sunt mai timpurii decât cultura Tisa, conțin materiale vinčiene sau/și similare celor din cultura Banatului, considerate de unii a fi Szakálhát. Aceste materiale se detașează net de cele Szakálhát prin existența unei ceramici de tradiție Vinča B, a capacelor de vas similare celor din Vinča, dar mai ales din cultura Banatului și a ornamentelor canelate. Așezările sunt de tipul celor vinčiene, în faza veche apar bordeie și colibe, din vremea fazei Vinča B apar prezente așezările de tip tell, nefiind diferențe între cele vinčiene sau cele din cultura Banatului II.

Arhitectura grupului Matejski Brod

Cea mai întinsă stațiune, cercetată doar prin săpături de salvare, este cea de la Matejski Brod – Novi Bečej, dar sunt puține informații publicate⁷. Termenul de *grup Matejski Brod* se impune, există și alte stațiuni Crno Bara – *Prkos*, Idjoš – *Gradište* și altele⁸. Evoluția ceramicii în proporție de 60% este identică cu cea de la Parța, restul sunt materiale al căror decor a fost atribuit mai de mult culturii Tisa (*Potiska*), iar altele culturii Szakálhát (**fig. 1**).

³ Datele C14 pentru cele mai timpurii materiale Vinča C1 sunt plasate în medie la 4971 calBC, după Drașovean 2013, fig. 1.

⁴ Grbić 1933–1934; Grbić 1957; Garašanin 1950; Garašanin 1959; Garašanin, Garašanin 1955, p. 217, VIII/6–8; Brukner 1968, p. 71, 93, nr. 111; Radišić 1971a, cat. 10.

⁵ Brukner 1968, p. 76 și urm.; Garašanin 1950.

⁶ Garašanin 1950; Brukner 1968, 76 și urm.; 1974 s.v. *Potiska*.

⁷ Radišić 1971, fig. 1–2; Radišić 1971a și altele.

⁸ Este vorba de cercetările de teren din ultimele trei decenii care, cu scuzele de rigoare, nu ne sunt cunoscute.

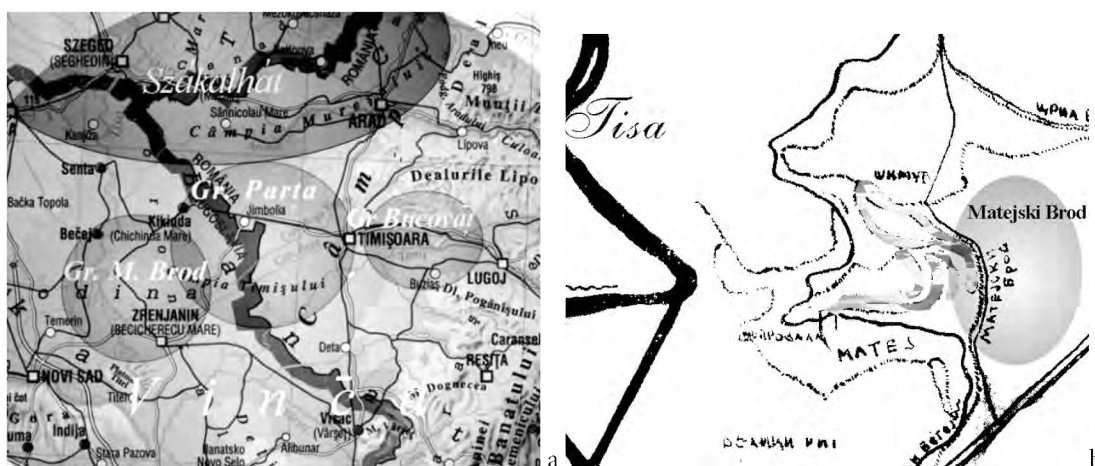

Fig. 1. a. Grupele culturii Banatului; b. situl Matejski Brod.

Deoarece arhitectura, tehnologia materialului se apropie cel mai mult de cultura Banatului și de Vinča, iar fazele vechi sunt identice celor din cultura Banatului îl considerăm un grup al culturii Banatului și nu direct al culturii Vinča, deoarece fondul Starčevo-Criș este mai puternic (amestec cu pleavă în pastă, vase globulare, numeroase castroane semisferice sau bitronconice diferite de cele Vinča B). Aceste descoperiri nu pot fi atribuite nici culturii Szakálhát, deoarece numeroasele elemente vinčiene nu mai apar în Szakálhát spre nord, la Battonya de exemplu⁹, există extrem de puține materiale vinčiene: dar sunt numeroase materiale Bucovăț (faza I) și ale grupului Parța (fazele I). Pot fi importuri Szakálhát deoarece asemenea importuri apar și la Parța și Zorlențu Mare¹⁰, dar stațiunile nu aparțin culturii Szakálhát.

Așezările și locuințele

Așezările sunt sub formă de tell, cu depuneri de peste 1,5 m grosime, fiind alese grinduri neinundabile în coturile Tisei și afluenților ei din regiunea joasă a Banatului de centru – vest (Banatului jugoslav) la Novi Bečej sau Idjoš¹¹ (fig. 3/c.1). Deosebit de interesantă este tehnica de construire a locuințelor, amenajarea interiorului, dar mai ales prezența podelelor suspendate, care sunt identice cu cele de la Parța.

Locuințele de la Idjoš au podeaua suspendată. Una din construcții avea peste 15 m lungime, o podea foarte bine păstrată, dar pereții erau extrem de subțiri, ca la Loc. 17, L42, „Casa Cerbului”, încăperea de SE de la Pața, ceea ce arată că este vorba de pereți de etaj.

Ridicarea podelelor era necesară pe de o parte datorată viiturilor Tisei, ce provoca mari inundații, dar lăsa în vechile cursuri mari cantități de pește; stațiunea de la Idjoš era la altitudinea de 73 m.

Forma locuințelor și modul de organizare este ușor diferit față de cel de la Parța. Aici locuințele sunt construite pe lungime, iar încăperile sunt organizate transversal (fig. 21/a). Și în cazul acestui tip de organizare era nevoie de o structură masivă de stâlpi, deși doar câteva găuri pot fi observate în chirpici (fig. 2/a-c). Podeaua este plasată pe bârne, se poate lesne observa în cazul unui desen realizat de M. Grbić, pentru L VII de la Matejski Brod (de altfel un arheolog foarte precis, cu metode moderne de lucru pentru acea vreme).

Locuințele sunt orientate NE-SV. Lungimea unei încăperi este de 10–11 m, iar lățimea de 5–7 m, ceea ce arată o arhitectură dezvoltată. Locuințele au pereți intermediari din lut cu ușoare

⁹ Goldmann 1984.

¹⁰ Lazarovici 1990.

¹¹ Grbić 1957; Radišić 1971, fig. 1–2; Radišić 1971a.

structuri de pari, cu lipituri de ambele părți ale încăperii, peretele fiind fixat pe podeaua suspendată. La una dintre primele încăperi, după felul cum sunt rupturile din chirpici, bârnele par a fi puse pe lungime (fig. 2/b-c).

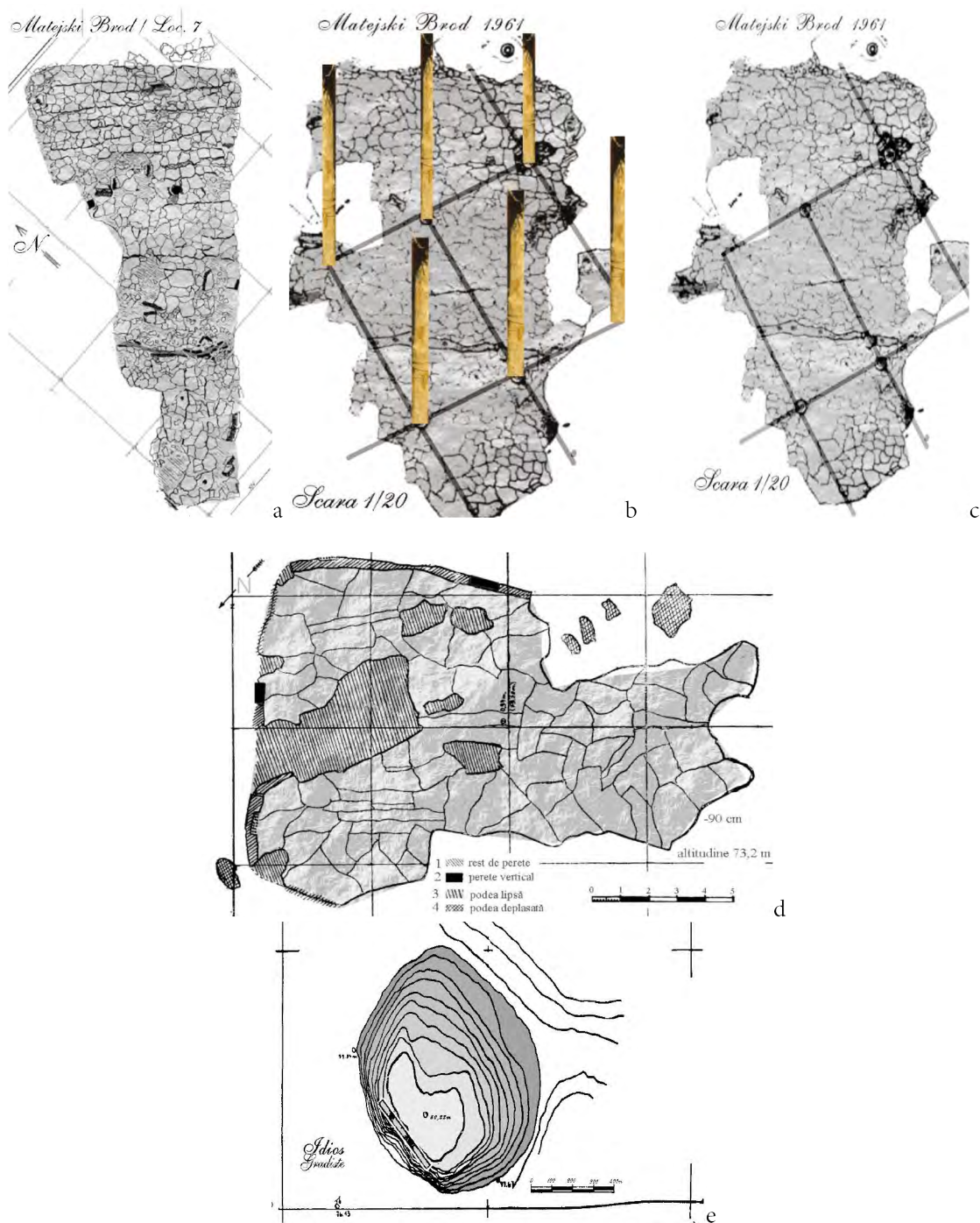

Fig. 2. a. Matejski Brod; b-d. reconstituiri de podele suspendate sau etaj de locuințe; e. Idioș.

Locuința de pe grindul de la Idioș, cu dimensiuni parțiale 18×12 m face parte din grupa locuințelor mari.

Grupul Bucovăț. Denumirea și originea

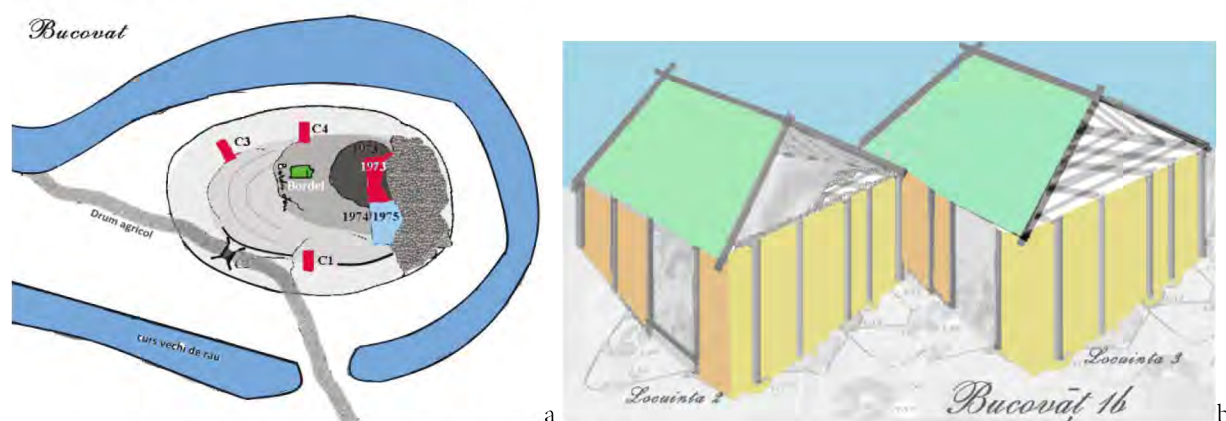

Fig. 3. a. Bucovăț – planul tellului și săpăturile; b. reconstituirea unor locuințe din nivelul Bucovăț 1b¹².

Grupul Bucovăț a fost definit ca un grup al culturii Banatului, la al cărui proces de formare stau elemente de origine Vinča A3 târzie (–9–8 m la Vinča BB), care au o evoluție spre grupe liniare. Aceste comunități nu primesc influențele fazei Vinča B1, așa cum se petrec lucrurile la Parța, și nu ajung să fi liniare, de tip Szakálhát și alte grupe AVK, deoarece la baza lor stă cultura Vinča, nu Starčevo-Criș. Trebuie precizat că acolo unde la bază sunt elemente kőrösoid și starčeviene, asociate sau influențate de cele vinčiene, se nasc grupe liniare. Pe un spațiu mai larg, la marginea ariei culturii Starčevo, acolo unde sunt comunități Vinča timpurii A1-A2, se nasc grupe liniare, iar unde este Vinča A3 și Policromie (în retardare) sau altele se nasc cele cu note muzicale. Acestea din urmă necesită un timp pentru evoluție și au o componentă liniară în formare (pentru Banat cazul descoperirilor de la Bodrogu Nou – *Cătră vale*¹³). De la Bucovăț spre nord și NV începe zona dealurilor Lipovei, slab cercetată, cu excepția traseului autostrăzii.

Parța, nivelurile 7c. Cultura Banatului I

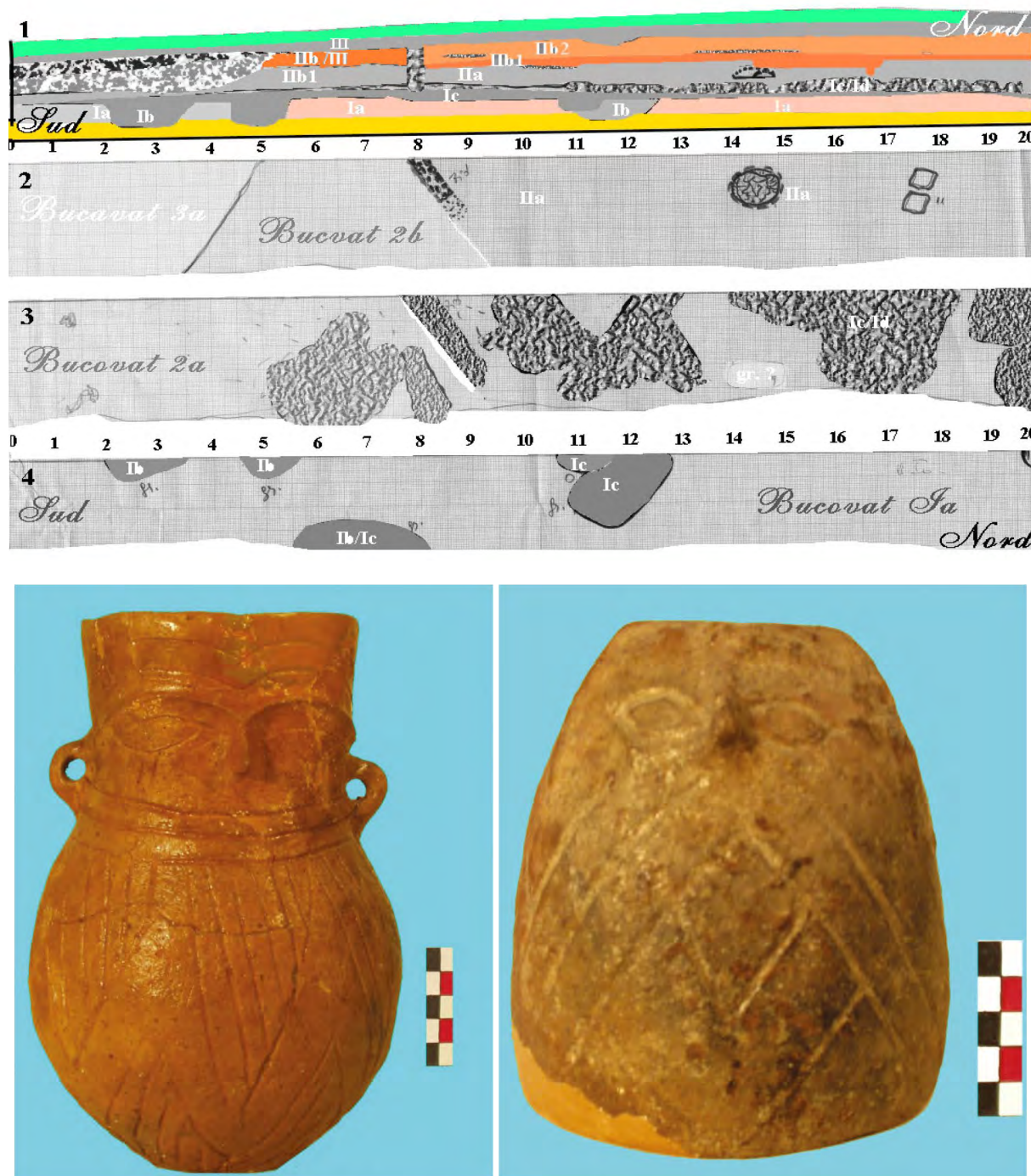
În nivelurile 7 de la Parța se pot observa în materialele ceramice evoluții care confirmă poziția geografică a grupului între Vinča și LBK (Linenbandkeramik). Pe de o parte culorile ceramicii negre-cenușii și incizii liniare, dar cu o stilistică nouă a decorațiilor (fig. 5/a), altele evoluează ca în cultura Szakálhát, cu caracteristici proprii (fig. 5/c) și forme și decoruri vinčiene, tot cu specific local (fig. 5/d-i).

Așezarea de la Parța în vremea fazelor 7a, 7b, 7c, respectiv Cultura Banatului I, a fost fortificată. În urma cercetărilor din campaniile 2007–2008 când a fost descoperit acest șanț de apărare, am constatat că zona centrală în partea de nord era împrejmuată (fig. 5/a). La cercetarea Casei Cerbului și a altor complexe (P117) din zonă a fost săpat șanțul cu fundul în V spre U. În marginile lui au fost descoperite numeroase gropi care ne-au oferit posibilitatea de a reconstitui un podeț peste șanț (fig. 6)¹⁴. După aspectul parilor de la structuri credem că podul putea fi ridicat spre interior. Desigur, cu ajutorul unor funii. Direcția podețului și drumul treceau prin fața Sanctuarului 1. În șanț a fost o mare cantitate de chirpici, cenușă și cărbune de la complexe dezafectate în urma incendiului care a pus capăt nivelului 7b. În vecinătate spre sud au fost găsite cinci gropi mari de stâlpi, reconstituite de noi ca palisadă cu poartă pentru podeț. Locuința P42 era dintr-un nivel mai târziu 6a, colțul și parte din pereții dărâmați acopereau șanțul.

¹² Gheorghe Lazarovici, prelucrare după Monografia culturii Banatului.

¹³ Luca 1985.

¹⁴ Lazarovici 2009, fig. 17b, p. 126; Lazarovici 2009, fig. 4; Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 352–354; Casa cerbului: http://www.prehistory.it/ftp/%20parta_archaeological_excavations02.htm; Casa lunii: Lazarovici et alii 2001, p. 131.

1-4. Profile și planuri de locuire.

Fig. 4. Bucovăț, faza I: vase cu față umană (foto Gh. Lazarovici).

În vecinătatea palisadei se observă un puț (puțul 2) care era în vecinătatea unei construcții social-cultive L117 (fig. 6-7/a).

Fig. 5. Forme ale culturii Banatului: a-c: elemente „liniare”; d-i: Vinča cu evoluție locală.

„Depozitul ceramic” (fig. 7)¹⁵. A fost semnalat la M. 153, în primăvara anului 1970, după retragerea apelor¹⁶. Cercetarea noastră a fost realizată în cursul a două campanii 1972–1973 (a primit termenul de P116 și P117). *Depozitul ceramic* îl considerăm ca posibilă groapă de abandonare¹⁷, inventarul deosebit credem că ținea de perioada de funcționare a construcției, iar construcția avea un rol social, cultic sau ambele. Construcția ține de o etapă timpurie, după amfora vinciană (fig. 7/b) nivel 7c/6 – Vinča B1.

¹⁵ Numele a fost dat de Fr. Resch și C. Germann, care au supravegheat malurile râului în timpul liber, adunând material, făcând documentații și publicând unele rapoarte. Au fost cooptați în colectivele de cercetare de la Parța.

¹⁶ Informații amabile Fr. Resch pentru monografia Parța I: Lazarovici *et alii* 2001, p. 33, fig. 12.

¹⁷ Vezi: *spargerea vaselor* la Lazarovici 2009, p. 229–230, fig. 12–14; ș.a.

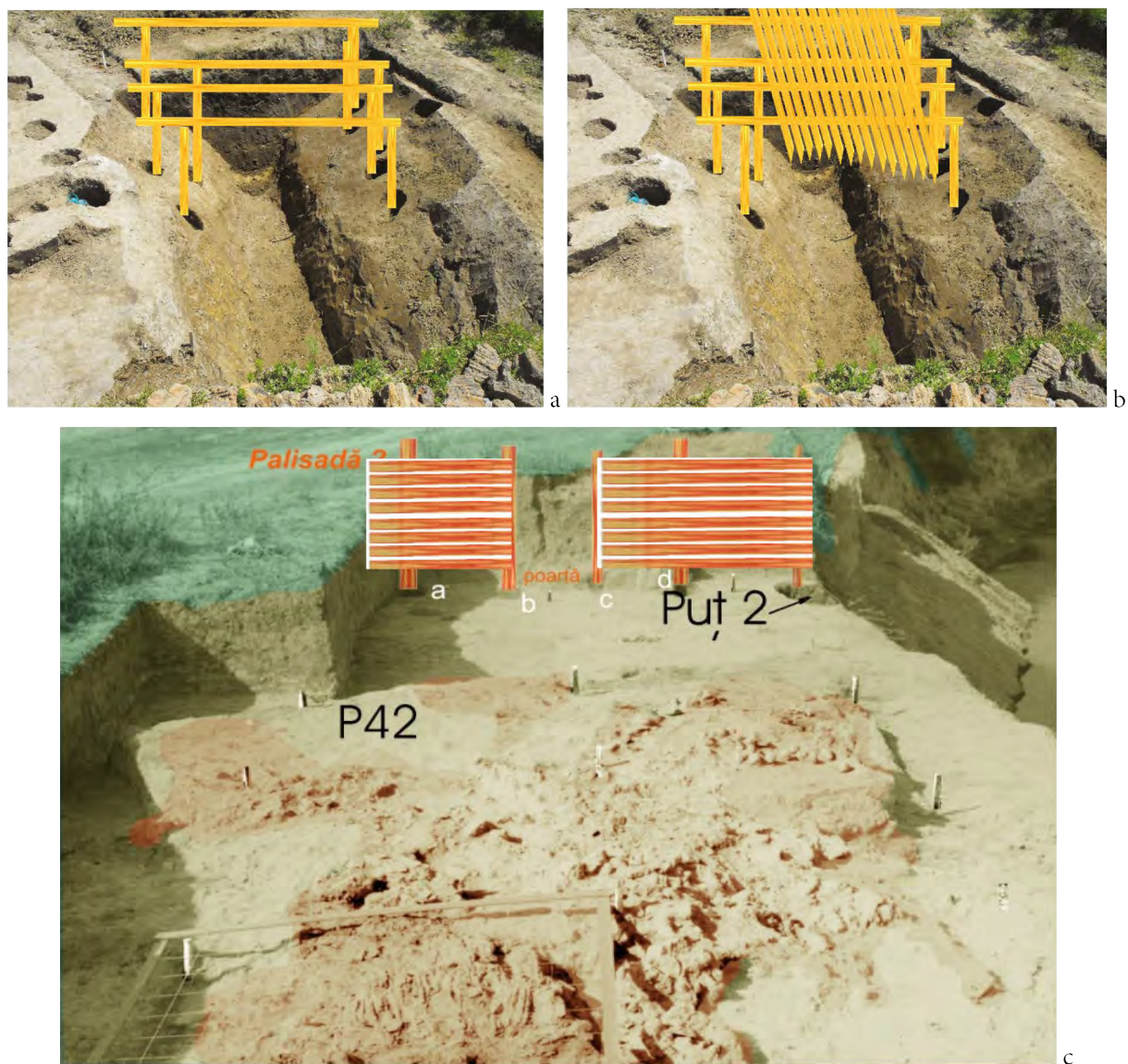

Fig. 6. a-b. Podețul peste șanțul de apărare: reconstituire; c. Palisada, Puțul 2 și Locuința 42.

Numeroasele lipituri și grosimea podelei de la L117 credem că au fost determinate de amplasarea construcției peste șanțul interior, motiv pentru care s-au produs tasări. Tasarea a continuat în timp și după distrugerile din nivelul 6 de la încăperile de vest ale „Casei Cerbului”. Lipsa inventarului pe podele, cu excepția unor bile de praștie de pe ultimul nivel de locuire¹⁸, depunerea unor materiale deosebite (amfora cu față umană și puțul din marginea de sud a construcției (G102 de $0,9 \times 1,1 \times 1,8$ m; **fig. 7**) arată aspectul special al complexului. Densitatea inventarului ne arată că obiectele au fost sparte și depuse intenționat, între ele nefiind pământ, motiv pentru care am considerat ca fiind depunere la abandonarea complexului social-cultic.

Peste șanț a fost construit un complex cu cca 8–10 straturi de reparații din lut galben amestecat cu cenușă care a funcționat până la ridicarea Casei Tribului (nivel 6). Am numit-o pe aceasta Casa Tribului 2, deși era mai timpurie (nivel 7c), deoarece în podeaua acestui complex a fost găsită o groapă cu mai multe obiecte de cult, dar cu simbolism: numărul mare de funduri de vase cu semne, posesorii preocupați a transmite mesaje pe capace de vase, celebra amforă cu capac (**fig. 4/b, 7/a, 9/e**), dar era un singur idol și acela atipic¹⁹.

¹⁸ Lazarovici et alii 2001, vol. II, pl. 30/3–4.

¹⁹ Radu et alii 1974.

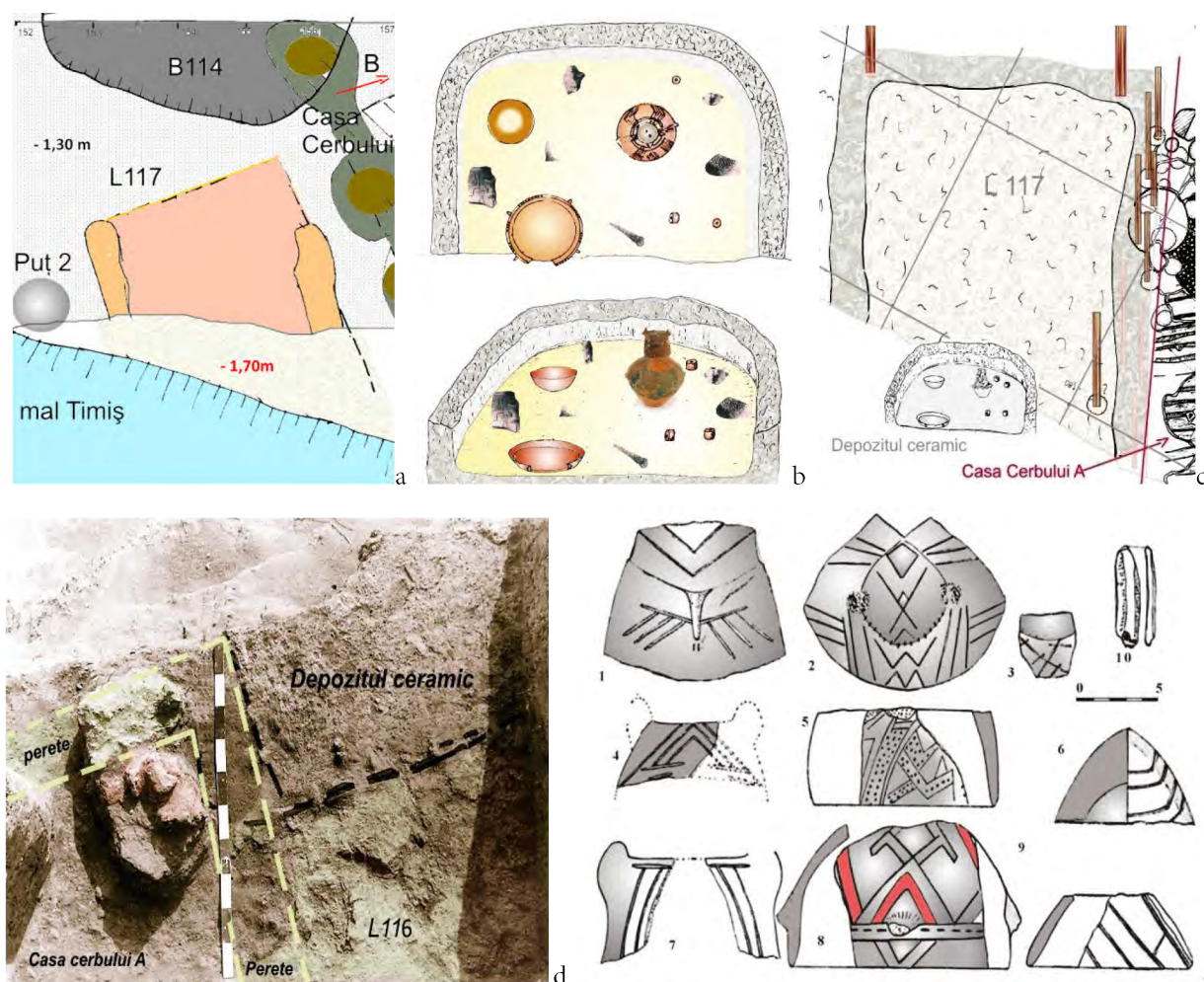

Fig. 7. L117 sau Casa tribului 2: a. la -1,60 m; casa tribului 2 a. la -1,30-1,45 m; b-c. groapa săpată în podeaua L116; d. conținutul depunerilor: vasele de uz cultic îngropate²⁰; e. obiecte de cult cu semne și simboluri, din groapă.

Construcția a fost distrusă în mare parte de râul Timiș, chiar la vremea cercetării de Fr. Resch, iar mai apoi după încheierea primei etape de cercetări la Casa Cerbului a fost distrusă de căutătorii de materiale arheologice ce mergeau de-a lungul șanțului neolitic (respectiv *Groapa cu deșeuri* la Resch-Germann avea 650 de obiecte²¹). Lățimea construcției era de 5 m lungimea cu aproximație de 7 m, poate mai mult.

Este necesar să insistăm puțin asupra inventarului complexului *Groapa de deșeuri*²² (respectiv șanțul din nivel 7b), chiar dacă ne repetăm: în vecinătatea sa a fost descoperită o lamă de silex de mari dimensiuni, între cele cca 650 de obiecte²³: ceramică (între care 120 fragmente de picioare de cupă); un obiect microlitic din silex; două obiecte de piatră (râșniță și zdrobitor); trei unelte de os fragmentare (cârlig de undiță, spatulă, sulă de os); o bilă de praștie, o greutate pentru plasa de pescuit și 74 de resturi faunistice, o copită de la un animal mic, o mandibulă de câine, un maxilar de porc domestic, o mandibulă de oaie și altele (determinări făcute de Fr. Resch și C. Germann).

²⁰ Pața, Sanctuarul 1 – Groapa 63 la *Gura Baciului Sanctuarul casnic*; Lazarovici, Lazarovici 2006; la Tărtăria groapa de cult cu tăblițe, vase, scheletul descarnat al lui Lady of Tărtăria (Lazarovici *et alii* 2002), sau în vremea funcționării, inventarele de la Poduri sau Isaiia, ale tezaurelor sau conclavului.

²¹ Credem că au intrat și o parte din obiectele din umplutura șanțului atunci când autorii pomenesc lungimea de 3 m. Din schițele prezentate de Fr. Resch rezultă că groapa are doar 1,3–1,5 m × 1 m, partea de Est din ea fiind ruptă de râu.

²² Germann, Resch 1981.

²³ Germann, Resch 1981.

Între diferitele stațiuni ale culturii Banatului sunt unele diferențe care se pot observa între categoriile ceramice. De exemplu, la Sânnandrei²⁴, nivel 5d, predomină ceramica uzuală, iar la Parța este un echilibru între grosieră și semifină; în ambele cazuri ceramica fină este puțină (fig. 8).

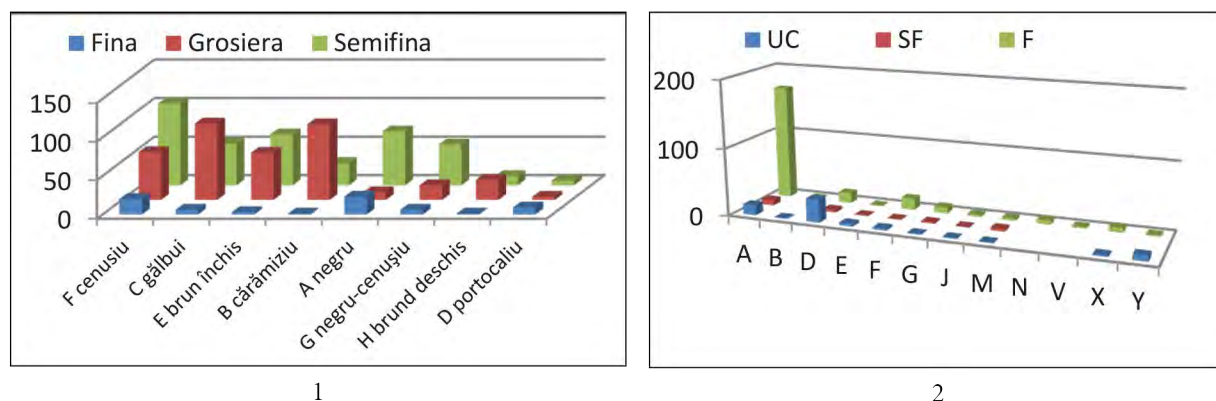

Fig. 8a. Grafice privind culorile de la: 1. Parța – nivel 7a; 2. Sânnandrei – nivel 5d.

Ceramica are elemente specifice culturii Banatului (IIA), dar există și un fragment ceramic de import, aparținând culturii Bükk²⁵. În ceea ce privește repartitia categoriilor ceramice ea se prezintă astfel: ceramică fină 60%; 14% semifină; 26% uzuală. Predomină specia cenușie, cca 60%, din care 30% este cea fină²⁶. Spre sud se afla o mică piațetă mărginită de complexele din *Blocul lunii* (P42) unde se afla și *Puțul 2*.

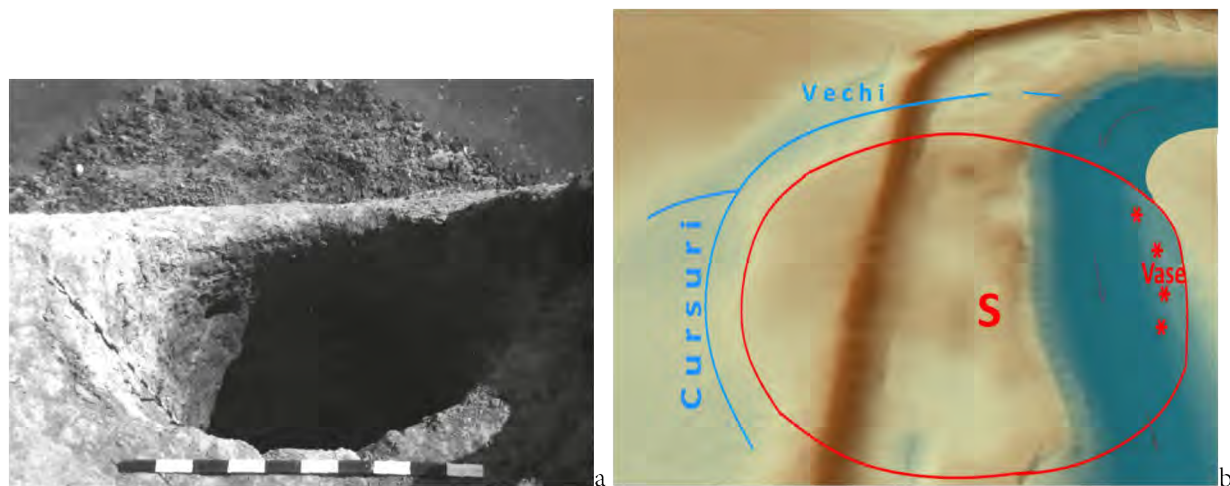

Fig. 8b. Puțul 2 de lângă Casa tribului 2, niv. 7c; b. Parța, modelare în 3D: maro – digul, albastru – Timișul și cursuri vechi de dinainte de îndiguire.

Asocierea puțului cu Casa tribului 2 este un argument în plus pentru rolul social, puțurile fiind puțin frecvente în siturile neolitice și atunci având cel mai adesea rol de *bothros*²⁷. Puțul avea adâncimea de 2 m, la care se adaugă cca 25 cm de la nivelul de săpare, deci cca 2,25 m.

²⁴ Marțiș, Popescu 2004–2005; Ciubotaru 1994.

²⁵ Germann, Resch 1981, p. 28, 12.4. Credem că acesta este mai târziu, poate aparține de Casa Cerbului din vecinătate; mai sus fig. C10–11, 22–23; importuri Bükk și Zseliz apar în nivelul 6 (la blocul de locuințe *Casa pithosului* și deasupra locuinței *Casa meandrului*).

²⁶ Aceste proporții se apropie de cele de la adâncimile de –150–160 cm; același lucru îl indică datele stratigrafice (Germann, Resch 1981, p. 30).

²⁷ Lazarovici *et alii* 2001, p. 268, 285–287; Nikolić, Voković, 2008, p. 51–69, fig. 1–2, 64, p. 65, fig. 9; Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 163, IIIa.35, 192, fig. IIIa.75.

De altfel la Parța, după abandonarea Sanctuarului 2 se sapă un alt puț (*Puțul 1* sau G9) care taie parțial altarul B din Sanctuarul 2, fiind săpat din nivelul 5. Puțul de la Șaitoș credem că era în afara sistemului de fortificație (niv. 6), sau la margine, și servea pentru ritualuri legate de arderea simbolică a unor cereale cum se poate observa în groapa de la Altaul C din Sanctuarul 1.

Fig. 9. Capace de tradiție vinčiană cu decor specific culturii Banatului.

Capacele de vase reflectă aceleași aspecte ca și amforele sau vasele de cult. Unele din ele respectă canoanele vinčiene (**fig. 9/a-f**), altele cu ochi rombici (**fig. 9/f**) sau în formă de animale sunt specifice culturii Banatului (**fig. 9/e**). Un studiu analitic despre capacele de la Parța a realizat Fr. Resch²⁸.

Decorul cel mai adesea este realizat din meandre, specific vinčiene (**fig. 9/a-f**), altele sunt specifice culturii Banatului, grupului Bucovăț (**fig. 9/f, h-i**), iar altele se aseamănă cu cele din grupul Matejski Brod (**fig. 10g**). Toate confirmă trăsăturile generale ale culturii Banatului.

Uneori și pasta ceramicii sugerează aceleași legături: *Vinča* (**fig. 9/a-f**), *Bucovăț* (**fig. 9/f, h-i**), dar sunt în manieră specifică culturii Banatului, nefind vorba de importuri, poate **fig. 9/d** caracteristică pentru Vinča B2, din Banatul de Vest.

De asemenea, gura în formă de dublu „W” sau „M”, desigur sunt simboluri și semne ale *Scrierii danubiene*, ele apar și pe ceramică simbolizând constelația Casiopeea²⁹, dar le regăsim (**fig. 9/f-g**) în grupele bandceramice din nordul Banatului sau Ungaria de SE. Toate acestea arată strânse legături economice sau culturale, uneori găsim importuri mai apropiate din culturile Szakálhát sau Bükk (**fig. 9/1-4**).

²⁸ Resch 1991.

²⁹ *** *Astronomia străbunilor* 2019; Lazarovici 2020, m.s.

Fig. 10. Capace cu semne și simboluri, cultura Banatului; 1–4. Szakálhát și Bükk (foto Resch).

Sanctuarul 1

A fost ridicat în nivel 7b lângă el funcționând două complexe cu instalații de cult, ceea ce ne-a determinat să considerăm că au aparținut persoanelor care se îngrijeau de sanctuar, ceea ce se petrece și în vremea Sanctuarului 2, cu același rol având altare interioare, dar fiind poate sanctuare casnice (în cazul P8a, **fig. 11**).

Sanctuarul avea dimensiunile de $12,6 \times 7$ m, era de la 1,8 la 1,7 m și avea 3 altare, o coloană și o groapă de fundare (G63).

În altarul A, definit inițial ca bordei (B22=B28 la diferite niveluri) groapa avea straturi cu depuneri de cenușă de cereale arse; au fost și vase sparte din pastă fină, neagră și neagră-cenușie. Umplerea cu multă cenușă și cărbune (cca 10 straturi continue și mai multe parțiale **fig. 12**)

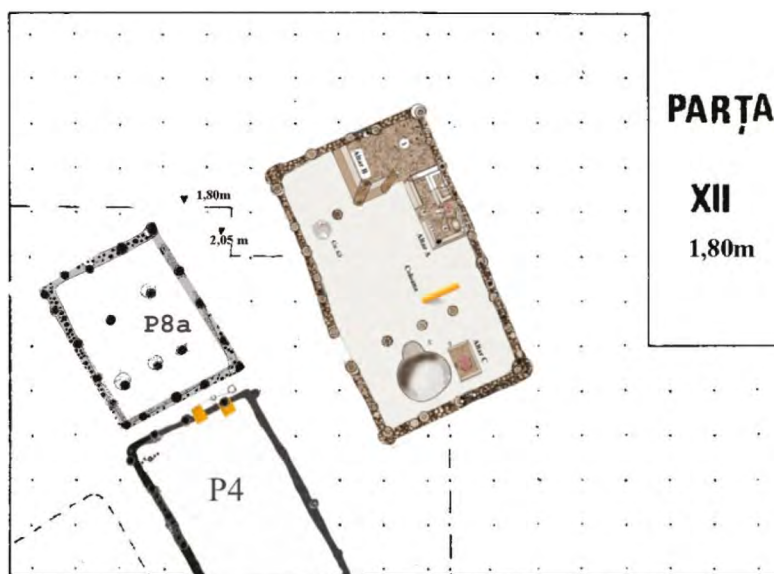

Fig. 11. Parța a. Amplasarea sanctuarului 1.

a determinat înclinarea și ruperea parțială a soclului statuii monumentale din Sanctuarul 2, petrecută în timp. O situație similară există în afara stațiunii (puțul VIII) într-un *bothros*. Acestea arată că după ridicarea Sanctuarului 2 jertfele de cereale arse se depun în afara stațiunii. Foarte probabil erau aduse și arse paie ca ofrandă (*fumigatio*), prin ardere adusă divinităților care protejau recoltele³⁰. La intrarea în Sanctuarul 1 erau depuse spice într-un vas de la intrare (fig. 11).

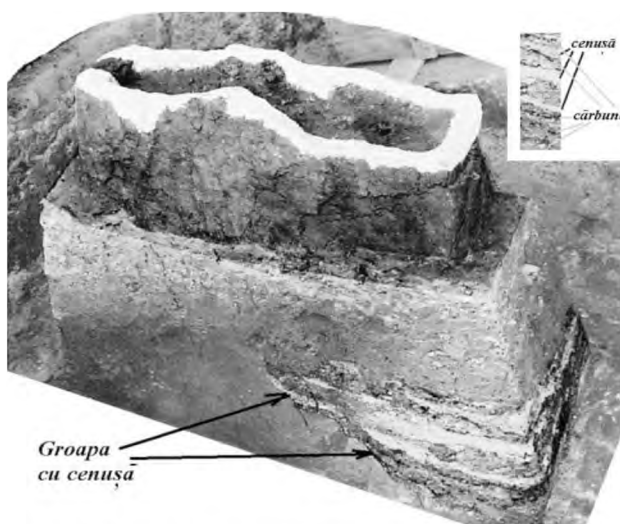

Fig. 12a. Parța, Sanctuarul 1, groapa cu cenușă și cărbune (cca 10–14 straturi) sub statuia monumentală.

Organizarea interioară în sanctuar

În Sanctuarul 1, mai apoi dezvoltate în Sanctuarul 2, erau mai multe altare pe care se aduceau jertfe sau se ofereau diferite daruri divinităților³¹. Adesea am vorbit de aceste ritualuri care se petrec în sanctuarele comunitare sau familiare de la Parța cu ritualuri de oferire și nu doar la Parța³².

Credem că aceste jertfe erau realizate de către preotese sau îngrijitoare care locuiau în construcțiile din vecinătatea sanctuarelor (în P4 și P8) și în aceste construcții cultice.

Sanctuarul 1 a fost amplasat chiar în centrul stațiunii (fig. 12), axa fiind la m 125, din cele 250 m cât a fost bornată stațiunea după urmele arheologice din malul Timișului, fiind cea mai importantă construcție a nivelului 7b.

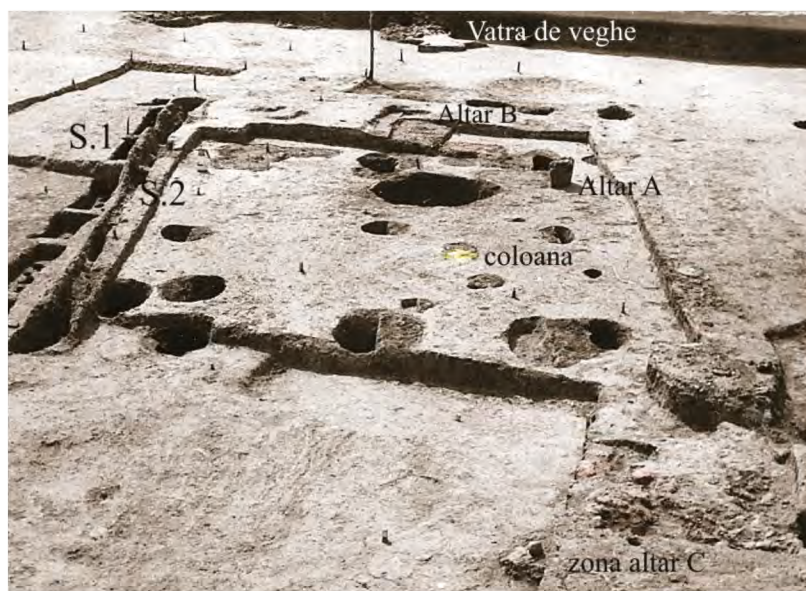

Fig. 12b. Detalii de la fundațiile sanctuarelor 1 și 2.

Altarul A (fig. C6–C9)³³

Are o formă dreptunghiulară cu dimensiunile de $3 \times 1,5$ m, cu o deschidere spre sud. Pereții erau din lut galben și s-au copt sau au ars ușor. Împărțirea interioară a fost ușor de cunoscut, data fiind păstrarea în Sanctuarul 2, la dimensiuni mai mici.

³⁰ Grâul, spicul sunt simboluri despre hrana vieții, hrana nemuririi, reprezintă reînvierea în misterele dionisiace sau eleusine, după Chevalier, Gheerbrant, 1995 s.v. grâul, la Hesiod.

³¹ Argumente avem baza situațiilor din mai multe sanctuare casnice și comunitare, observabile din neoliticul preceramic (PPN) până în Epoca Cuprului, perioade de care ne-am ocupat adesea.

³² Parța: Lazarovici et alii 2001, p. 204–214, fig. 165–174, fig. 18 G63; Lazarovici et alii 2001, 212–214, fig. 171–174 și altele numeroase *cap de bou* la Ocna Sibiului: Paul 1992, p. 115; *La Zarkou Plateia Magula*: Picard 1948, p. 67; capete de cerbi la Nica 1980, p. 32; vezi sinteza Lazarovici 2009 și bibl.

³³ Lazarovici et alii 2001, 2, pl. 39.2, 64. 66.67.

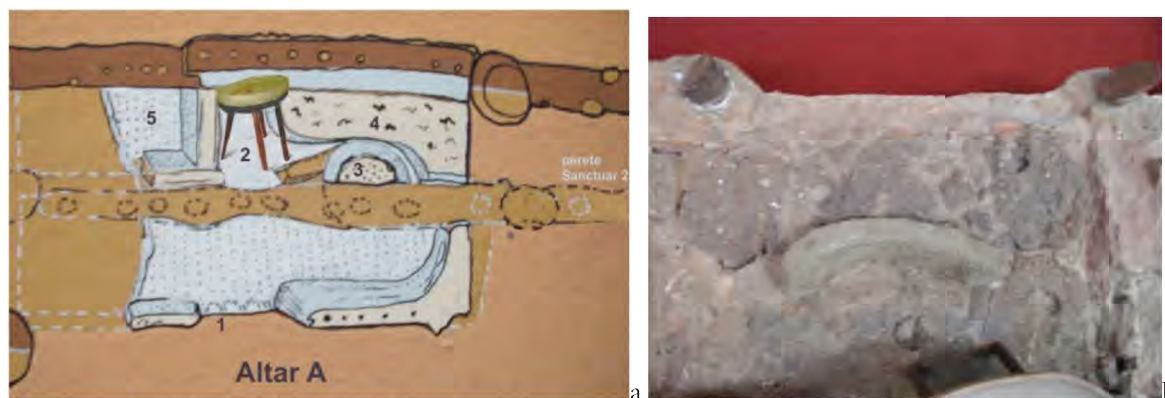

Fig. 13. Detalii despre Altarul A: a. reconstituire; b. restaurare în muzeul Banatului.

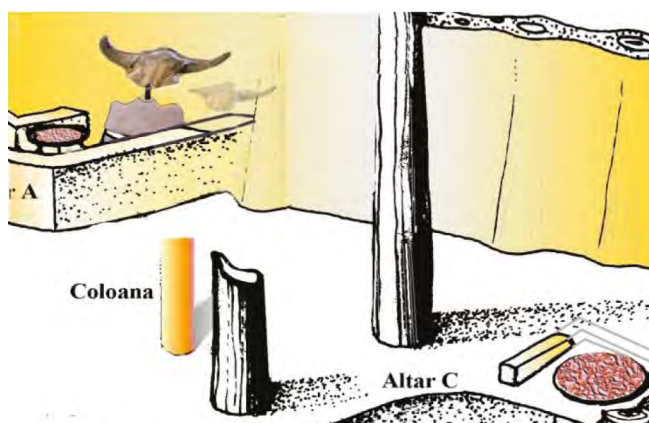

Fig. 14. Detalii cu coloana de lut nears și altarele A și C.

Spre sud se afla caseta pentru depunerea ofrandelor *oblatio* (fig. 13, marcaj 5), a rămas doar un fragment de bol din pastă fină, roșie, similar cu cele din Altarul B din Sanctuarul 2. Vatra portativă așezată pe un scăunel de lemn, pe care erau arse grăsimi, carne etc. (*fumigatio*) era amplasată în fața intrării (fig. 13/a, marcaj 2), iar cenușa era depusă în spatele unui soclu (fig. 13, marcaj 3) pe care foarte probabil se afla un idol bust, ca dimensiuni apropiat de bustul din Sanctuarul 2 de la intrare (după dimensiuni sau poate era același, refolosit) și spațiu cu cenușă arsă în spatele lui (fig. 13, marcaj 4). Soclul pentru idolul bust din Sanctuarul 2 închidea fostul acces din Sanctuarul 1 (marcaj 13.1).

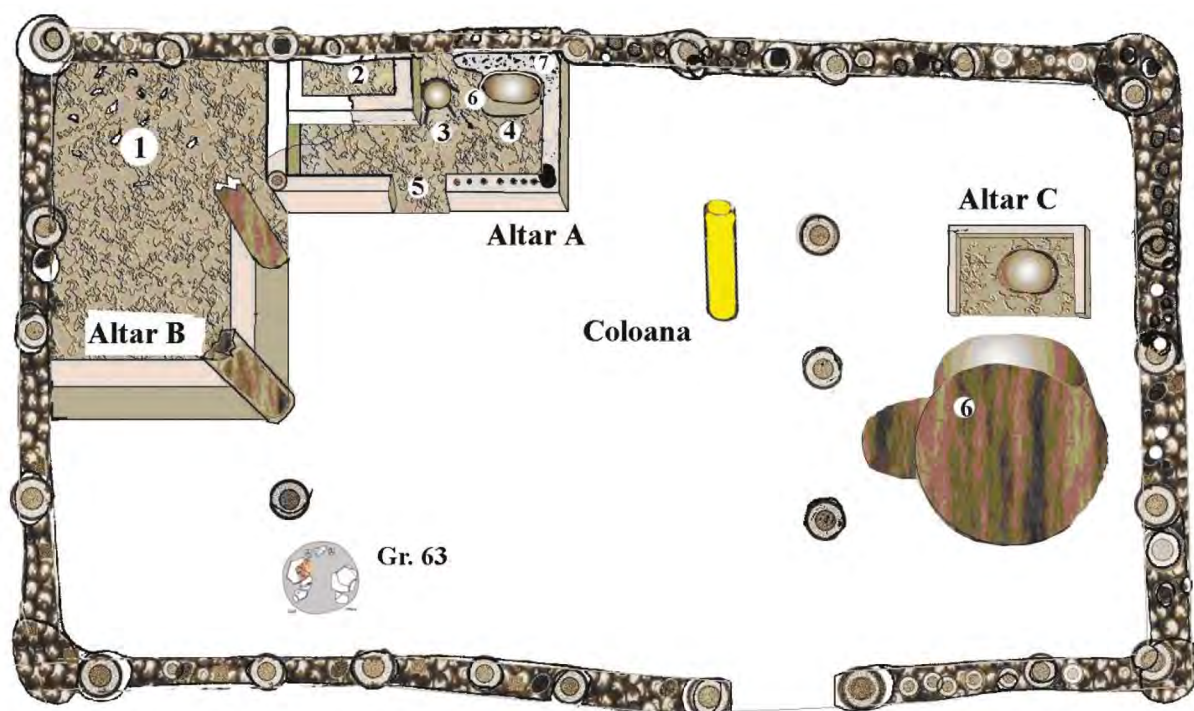
Altarul a fost construit pe o structură de pari de 4–7 cm peste care s-a pus argilă amestecată cu paie și a fost bătută. Altarul a fost păstrat parțial în Sanctuarul 1 (fig. C8/a-b), fiind mai apoi transportat și montat în muzeu, deși arderea sa a fost foarte slabă și a fost înglobat în reconstituirea Sanctuarului 2 cu părți originale de la Sanctuarul 1. În partea de jos se poate observa altarul C în care erau arse ofrande de cereale (*fumigatio*) și cenușa depusă în groapa din fața altarului C.

Altarul B (fig. 15)

Formă dreptunghiulară, dimensiuni: 3,2 × 1,8 m. Peretele era lucrat din strat de nisip cu margini de argilă fiind păstrată doar fundația și câțiva centimetri deasupra ultimei podele. Podeaua era formată din straturi succesive de nisip și pietriș pe care s-au găsit mai multe așchii și lame de silex (fig. 15, marcaj 1) care credem noi că serveau la jertfe de sânge (*mactatio*). Straturile de nisip permiteau scurgerea lichidului, iar așchiile nu mai trebuiau refolosite³⁴.

³⁴ Exemplu fig. 16: **Vounas** – un ritual de inițiere, botez la copil de rege: Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 305, fig. IIIb.123b.

Fig. 15. Parța, Sanctuar 1 planul și reconstrucția altarelor de cult din interior. Altarul A din Sanctuarul 1 (reconstituire), cu părțile păstrate parțial: 2. caseta pentru ofrande; 3. vatra portativă; 4. soclu pentru idol; 5. intrarea; 6. soclu pentru idol; 7. platforma pentru cenușă.

Credem că în acest altar aveau loc jertfe de sânge (*mactatio*³⁵, *to blood*) cu prilejul diferitelor ritualuri. Același lucru se petrecea în Sanctuarul 2, altar D, sângele fiind depus într-o cupă, probabil la inițiere, cum este cazul în macheta de sanctuar de la Vounas, o analogie care ne permite să înțelegem ce se petrecea în sanctuare (**fig. 16**)³⁶. De altfel, jertfe de animale și altele sunt amintite și în alte locuri³⁷.

Altarul C (**fig. 14–15**)

Altarul este format dintr-o casetă de lut, o vatră și în fața ei o groapă în care au fost găsite straturi succesive de cenușă, ca urmare a arderii unor produse (*fumigatio*), cereale după unele paie și cărbune, arse mai slab, dar și straturi de cenușă albă. Casetă avea dimensiunile de 1,7 × 0,9 m. Straturi de cenușă alburie cu cenușă și cărbune au fost descoperite în afara sitului, într-un puț, la Șaitoș³⁸. Altarul A s-a copt, am putea spune, la incendierea Sanctuarului 2 (**fig. C8**).

Coloana de argilă nearsă (**fig. 15–17**), era situată în zona centrală a sanctuarului³⁹. Coloana simbol al legăturii dintre Pământ și Cer, lutul nears, neprihănit de foc apare în sanctuare casnice (Balta Sărată – L 28 casa preotesei)⁴⁰. Lângă intrarea de sud a fost descoperit un mare vas de provizii cu față umană. Credem că în el erau depuse ca ofrandă spice (așa cum se petrec lucrurile în Sanctuarul 2 cu râșnitul cultic și în Altarul C).

³⁵ Marinatos 1986, p. 25; Lazarovici *et alii* 2001, I.1, p. 281.

³⁶ Dikaios – Stewart apud Muller, Karpe, 1974, Kat. 115, pl. 343/4–5; Karagheorgihs 1977, p. 34, 41–42, fig. 13a; Lazarovici 2009, p. 250; Lazarovici *et alii* 2001, I.1, p. 281.

³⁷ Paul 1992, p. 103–104; Dumitrescu 1974, p. 477, fig. 487/2; Dumitrescu 1970, p. 20; Pentateuhul, Bartolomei Anania 1997, 8.21; Lazarovici *et alii* 2001, I.1, p. 283.

³⁸ Lazarovici *et alii* 2001, p. 268, 285–287.

³⁹ În Sanctuarul 1, în altarul casnic P126: Lazarovici *et alii* 2001, p. 268, 275, fig. 165–168, 170; Lazarovici 1998, cat. 9, p. 14, fig. 8; Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 352–355.

⁴⁰ Lazarovici *et alii* 2003; Lazarovici 2020, p. 205–209 și bibl.

Mai trebuie să precizăm că lângă intrare, pe peretele de sud era depus un mare vas de provizii cu față umană, folosit pentru depuneri de ofrande de cereale⁴¹.

Fig. 16. Atare pentru sacrificat animale (mactatio): a. Parța – Sanctuar 1; b. Vounas (Grecia).

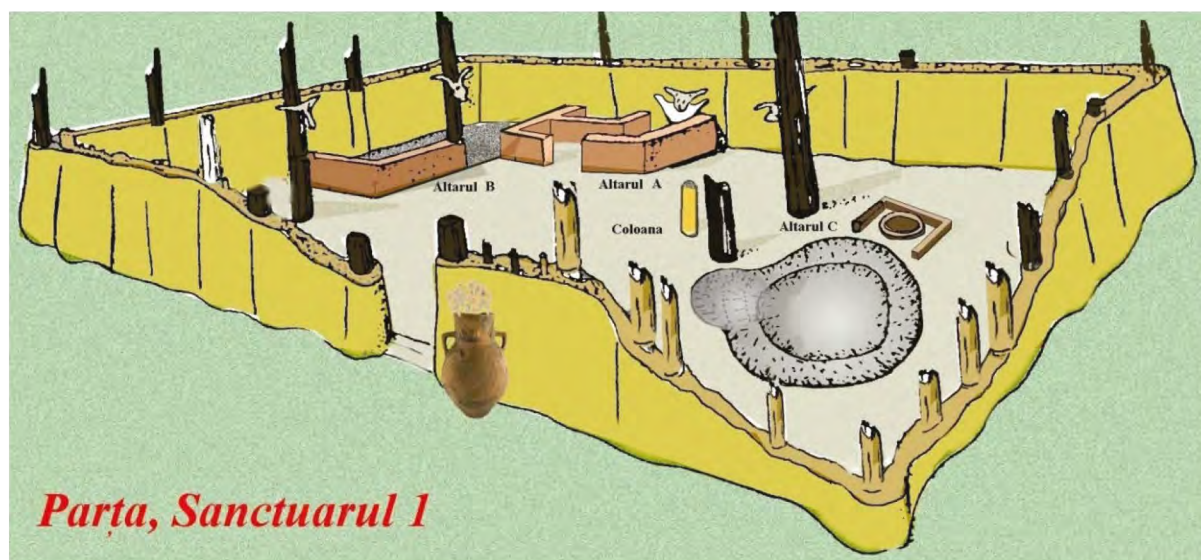

Fig. 17. Parța, reconstituirea grafică a Sanctuarului 1.

Groapa 63. Depunerile rituale de abandonare/fundare (fig. C12–13/a)

Sub unele din lipiturile podelei Sanctuarului 1 a fost săpată o groapă în care au fost depuse fragmente de la un vas de cult cu față umană, pictat cu roșu și incizii încrustate cu galben, iar pe fundul gropii fragmente de vase și o fusaiolă, ambele nearse, precum și un obiect oval de lut, perforat, spart pe jumătate. Sunt piese din Sanctuarul 1. Spargerea rituală a unor obiecte de cult semnifică ieșirea lor din rolul cultic, iar piesele nearse simbolizează lucru nou, pur, cum erau la începuturi (pentru noul Sanctuar 2). A fost amintită adesea ca ritual de fundare și abandonare⁴². Prezența unor fragmente de vase de cult, cum este fragmentul cu față umană și fragmentul de fereastră (cel oval perforat fig. 18/a–19/a), credem că au aparținut Sanctuarului 1 sau unei construcții cultice mai vechi, din nivelul 7a, rămasă necunoscută.

⁴¹ Ideea este susținută de unele vase similare și o casetă de lut din sanctuarul 2, masa altar C, cu două etape de refaceri, prima cu vas și a doua cu o casetă. În jur erau boabe de grâu (fig. 27).

⁴² Lazarovici *et alii* 2001, p. 209 ff, 171–174; II, pl. 33–1–2.

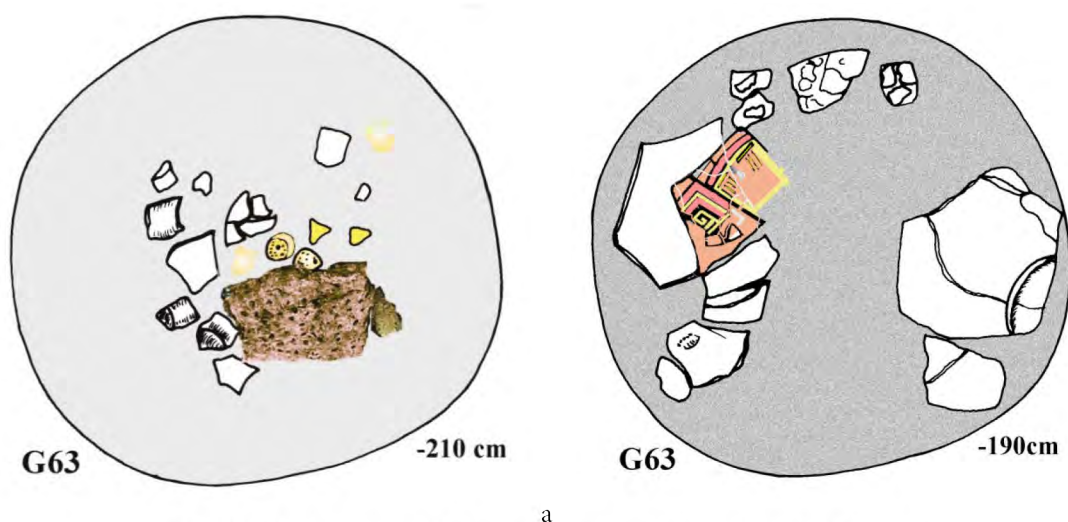

Fig. 18. Parța, groapa 63: depuneri rituale de abandonare și fundare.

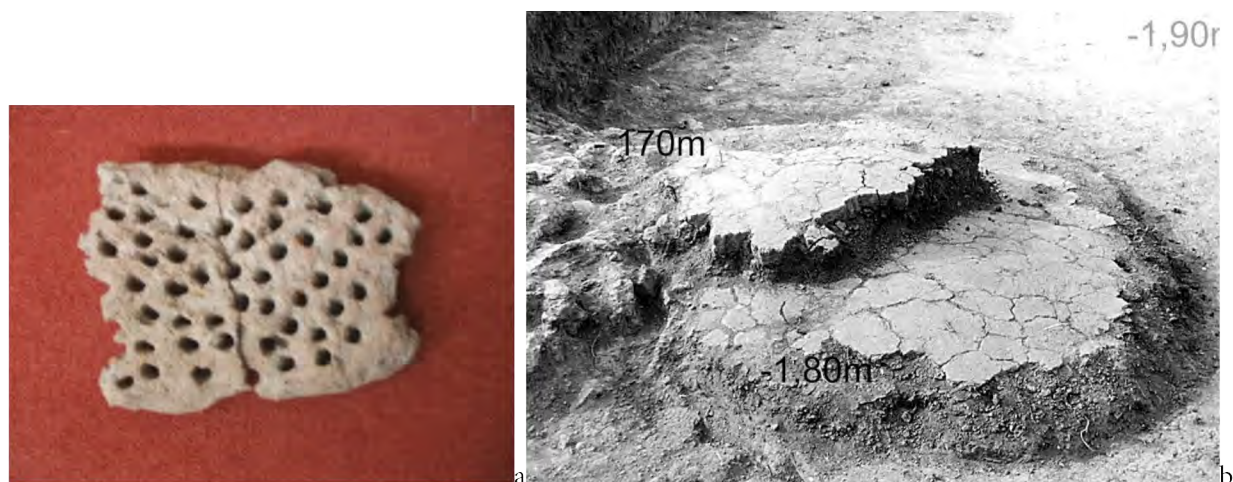

Fig. 19. Parța: a. obiect din groapa 63; b. vatra de veghe (-1,8 Sanctuar 1; -1,7 Sanctuar 2).

În zona centrală în care se afla Sanctuarul 1 a fost construită o vatră de veghe (**fig. 19b** refăcută), situată la apus de sanctuar, la o distanță suficient de mare pentru a putea observa piațeta din jurul sanctuarului, dar și direcțiile spre porțile de acces și diferite zone ale stațiunii.

În jurul sanctuarului sunt o serie de construcții (**fig. 20**) care au un rol cultic și care, credem noi că aparțin unor persoane cu rol religios sau social în cadrul comunității.

Locuințele P4–P8 au faze de locuire din nivel 7b–7c și 6. Din păcate refacerile ulterioare au distrus informații importante, au putut fi identificate parte din planurile lor. Unele pot ține de Sanctuarul 1, cum cele din nivel 7b P4 și P8 faza veche și următoarele etape țin de Sanctuarul 2 (**fig. 20–21**). Este posibil ca P24, marcat verde să fi avut rol cultic sau altele, de unde ar proveni obiectele îngropate în G63.

Casele preteselor sau îngrijitoarelor

Una dintre cele mai bine păstrate structuri, la care am găsit dovada construirii unui etaj, probabil doar loc de dormit a fost P8 (**fig. 21/a**). Din cauza războiului de țesut, a locului special pentru dormit, a apropierei de sanctuar, de unde putea supraveghea intrarea în sanctuarul 1 a fost considerată ca sanctuar casnic, din cauza idolului bust cu decor de bucraniu și gaură pentru montat craniu.

Fig. 20. Parța – vedere cu dărămăturile Sanctuarului 2, Casa tribului, P4 preparată și P8 în lucru.

La etaj sau la parter (?) a fost un mare bucraniu din lut, foarte slab ars. La parter au fost de asemenea găsite numeroase bile mari de lut, folosite în lupte, aflate lângă intrare (fig. 21/b detaliu).

La parter au mai fost resturile unui război de țesut (fig. 21/b). Vecinătatea celor două sanctuare, posibilitatea controlului asupra intrărilor la sanctuar, coloanele de lut nears în fundația pereților de vest din P6 aflat la două din refaceri una din nivel 7c, marcaj albastru și alta din nivel 6, aceasta din urmă contemporană cu Sanctuarul 2 (fig. 22/a-b).

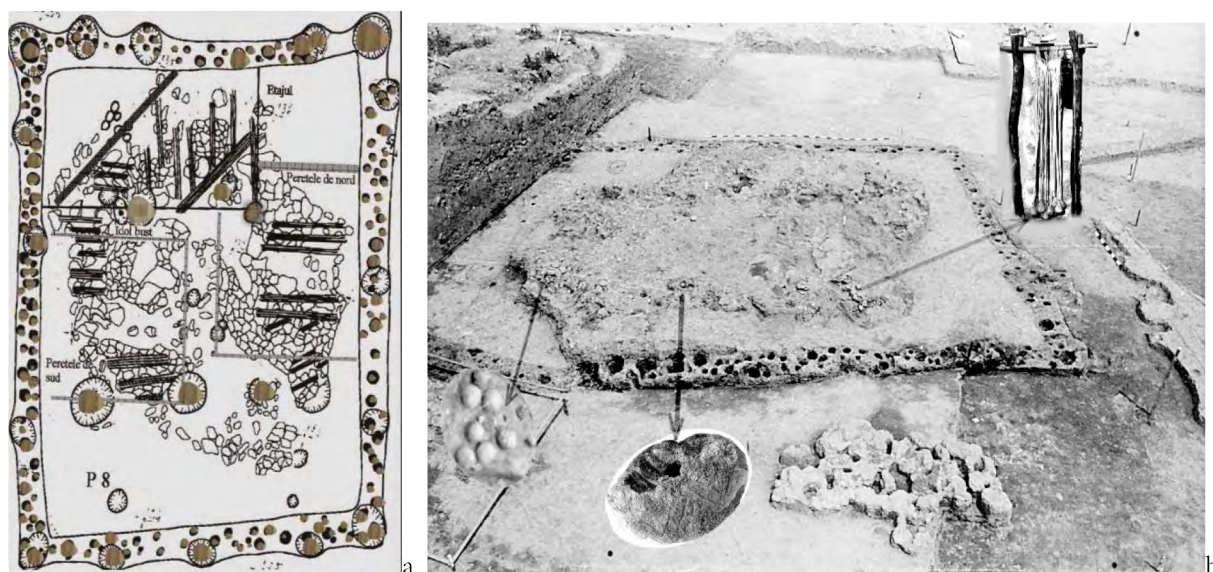

Fig. 21. Parța – vedere spre sudul sanctuarelor: a. P9, P4 și P8; b. locuința 8.

Fig. 22. Parța – Locuința 4a: a. planuri; b. reconstituire nivel 7c; c. bucranii pe idol bust, reconstituire.

Construcția P4b avea pe pereții de vest o podea suspendată, pe care am considerat-o în studii anterioare ca fiind altar (**fig. 22/b**), dar credem că era loc de dormit pentru preot/preoteasă. Optăm mai mult pentru ideea de preoteasă deoarece Lady of Tărtăria a fost un asemenea personaj⁴³. Iar cele mai multe din ipostazele Marii Mame (pe tron, preotese cu tronuri, tronurile cu coarne etc.) se referă la personaje feminine, iar partenerul/acolitul nu este bărbatul, ci taurul. Este adevărat că odată cu Vința A apar personaje masculine având sexul marcat, uneori exagerat⁴⁴.

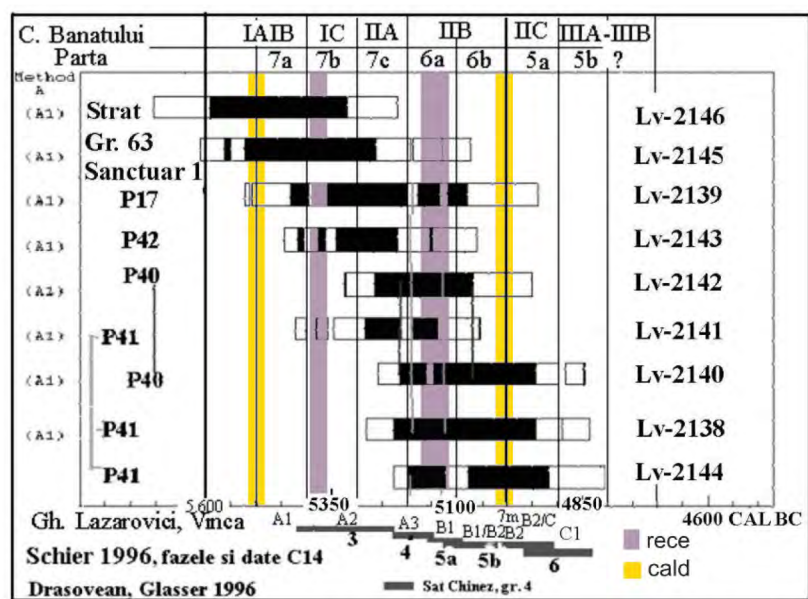
A. Parța. Nivelurile 6

Între 5700/5600 calBC și 4850/4750 cât timp sunt urme de locuire pentru *Cultura Banatului I-III B* cunoaștem patru mari schimbări climaterice care au influențat și determinat evoluția arhitecturii la Parța, dar și în cultura Vința (**fig. 23** vezi corespondențele cu sistemul nostru cronologic), două perioade calde și două reci. Observăm că încălzirile de la: 5500 calBC duc la creșterea nivelului Mării Negre de la -3 către 1 m; cea de la 5000 calBC atinge maximum la -1 m. Răcirile: de la 5400-5350 calBC scade la -3 m, iar cea de la 5170-5050 calBc, mai lungă, cuprinde vârful de la -1m, apoi continuă răcirea până la 4500 calBC (**fig. 23/b**).

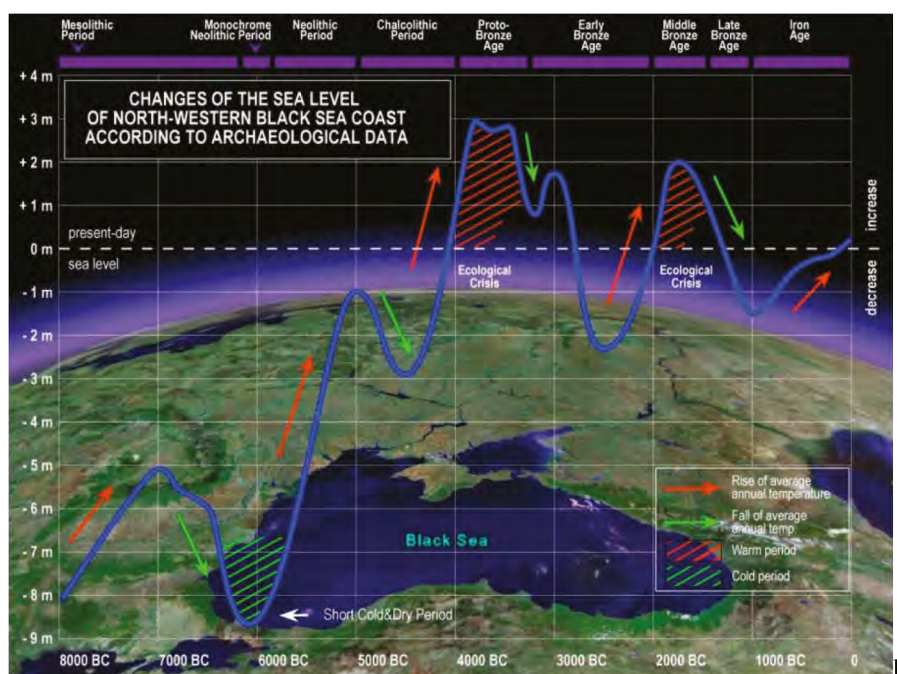
⁴³ Lazarovici *et alii* 2011, p. 136-149, 161.

⁴⁴ Hansen 2007, 41/1, 82.13, 250.5; uneori bărbații au coarne: Gimbutas 1989, p. 175, 180; Pavlovac – Vranje Garašanin 1968, fig. 8; Golan 2003, fig. 504.3, 5.

a

b

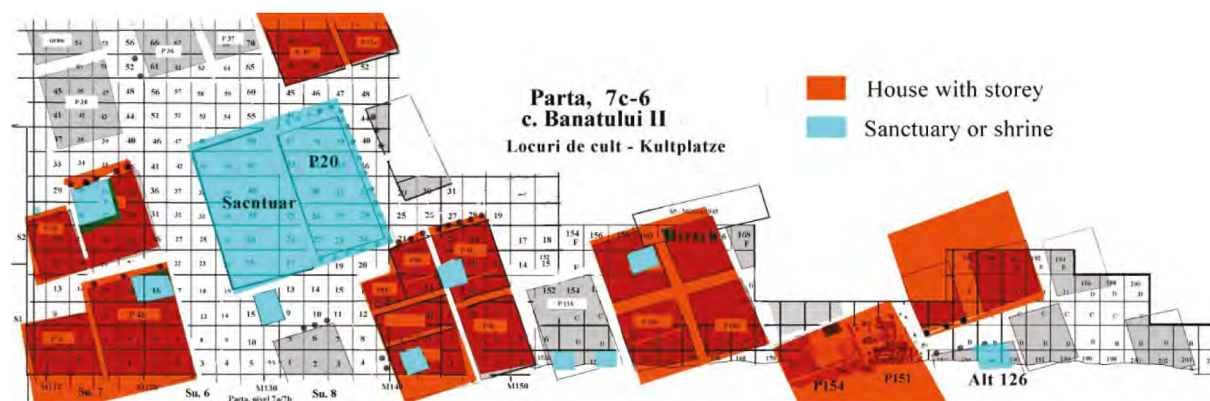
Fig. 23. a. Datele de radiocarbon și evoluția climatului în cultura Banatului;
b. evoluția nivelului Mării Negre (apud Todorova 2007).

După incendiarea petrecută în nivelurile 7c are loc o dezvoltare deosebită a stațiunii de la Parța. Se construiește un sistem de fortificare masiv din patru șanțuri consecutive și patru palisade, ale cărui dimensiuni sunt de peste 32–36 m, în zona de nord, în cea din sud au fost delimitate ultimele palisade, cele din interior, dar acolo a fost lăsat un spațiu gol de peste 20 m (unde erau ținute vitele mari), la care se adăugau, probabil, alte palisade, necercetate deoarece nivelul apelor freatice actuale și vechi variante de cursuri de râu nu ne-au permis o cercetare a zonei în acea parte. Acum avem un climat rece, ploios care a durat aproape 90–100 de ani (fig. 23/a), petrecut pe la 5050–5150 calBC, ceea ce explică noua arhitectură din fazele 6A–6B ale culturii Banatului.

Sanctuarul 2 (fig. 24)

După arhitectura militară (sistemele de fortificații), cea civilă formată din blocuri de locuințe, fiecare cu încăperi cu minim un etaj, cu podele suspendate chiar la parter) suntem în perioada

de maximă dezvoltare arhitecturală, economică și spirituală. Sistemul de fortificare monumental (patru șanțuri și cinci palisade, **fig. 25**) a determinat extinderea locuirii pe verticală. Blocurile de locuințe aveau mai multe etaje casnice⁴⁵. După caracteristicile acestora, Sanctuare, Casa tribului, un mic sanctuar sau Casă a tribului (P116/117), care a funcționat până la ridicarea Sanctuarului 2 și Casa tribului considerăm că a devenit și un centru religios, îndeplinind caracteristicile unei „metropole”⁴⁶ (**fig. 24**) pentru numeroasele stațiuni mici din zonă (vezi mai sus zona arheologică).

Fig. 24. Complexele de cult din nivelurile 7c-6. P116=P117 ține de nivelul 6a.

Nu este cazul să prezentăm acum și aici toate complexele de cult, multe din primele cercetări au fost deja prezentate în volumele I și II Parța⁴⁷, iar altele au fost prezentate în rapoarte scurte sau studii extinse⁴⁸.

Unele din complexele din nivelul 7c din interiorul fortificației mici (**fig. 25/b**) au refaceri în nivelul 6a.

Prospectările magnetometrice cu diferite metode, unele experimentale⁴⁹, altele temeinice au confirmat existența unei arhitecturi proto-urbane⁵⁰. Blocurile de locuit cu câte patru încăperi, două-trei încăperi au una sau două podele suspendate, multe nu au pereți de lut la parter, fiind doar pe structuri masive de stâlpi, pentru ca în cazul în care vin ape mari pe Timiș ca urmare a unor ploi sau topiri de zăpezi din zona Banatului Montan, aceste viituri să nu afecteze pereții⁵¹.

Din prospectări și sondaje se poate observa existența unor străzi radiale (**fig. 25/b-c**) spre sistemul de fortificare pentru a permite apărătorilor la alarme să asigure sistemele de apărare. Toate acestea presupun existența unor reguli, repartizări de sarcini, grupe de pază, porți cu bastioane cum am cercetat la Țaga, Iclod și altele⁵².

Cea mai importantă descoperire de la Parța cu reconstituiri în Muzeul Banatului și un proiect european este Sanctuarul 2. Acesta s-a bucurat de numeroase studii și rapoarte sau lucrări de sinteză⁵³. Din aceste motive nu este cazul unui studiu analitic, vom prezenta doar sinteza, un studiu mai larg este dedicat Muzeului de la Parța. Ridicate peste ruinele Sanctuarului 1 au fost

⁴⁵ Lazarovici, săpături 2005–2009. Rapoarte de săpături m.s.

⁴⁶ Lazarovici, Lazarovici 2018; Lazarovici, Lazarovici 2018a.

⁴⁷ Lazarovici *et alii* 2001, s.v. sanctuare.

⁴⁸ Lazarovici 1985; Lazarovici 1989; Lazarovici 1998; Lazarovici *et alii* 1994; Lazarovici *et alii* 1995; Lazarovici *et alii* 2005; Lazarovici *et alii* 2006.

⁴⁹ *** Parța I, II: Morariu *et alii*, text în Lazarovici *et alii* 2001.

⁵⁰ Lazarovici, Lazarovici 2018; Lazarovici, Lazarovici 2018a; Lazarovici, Lazarovici 2019 fig. 13.

⁵¹ Știm de la recente inundații, de la Foeni la Uivar, cum pereți de lut neași s-au topit și casele s-au prăbușit.

⁵² Lazarovici, Lazarovici 2019, fig. 32–38 și bibl., despre Iclod fig. 23–24; 25–27.

⁵³ În baza de date **Sanctuare 12.300** avem 716 înregistrări legate de arhitectura religioasă, obiecte, situații legate de viața spirituală.

păstrate unele altare cu aceleași funcții, dar care au fost extinse altare sub forma unor mese-altar cum este cazul altarului A, caseta A⁵⁴.

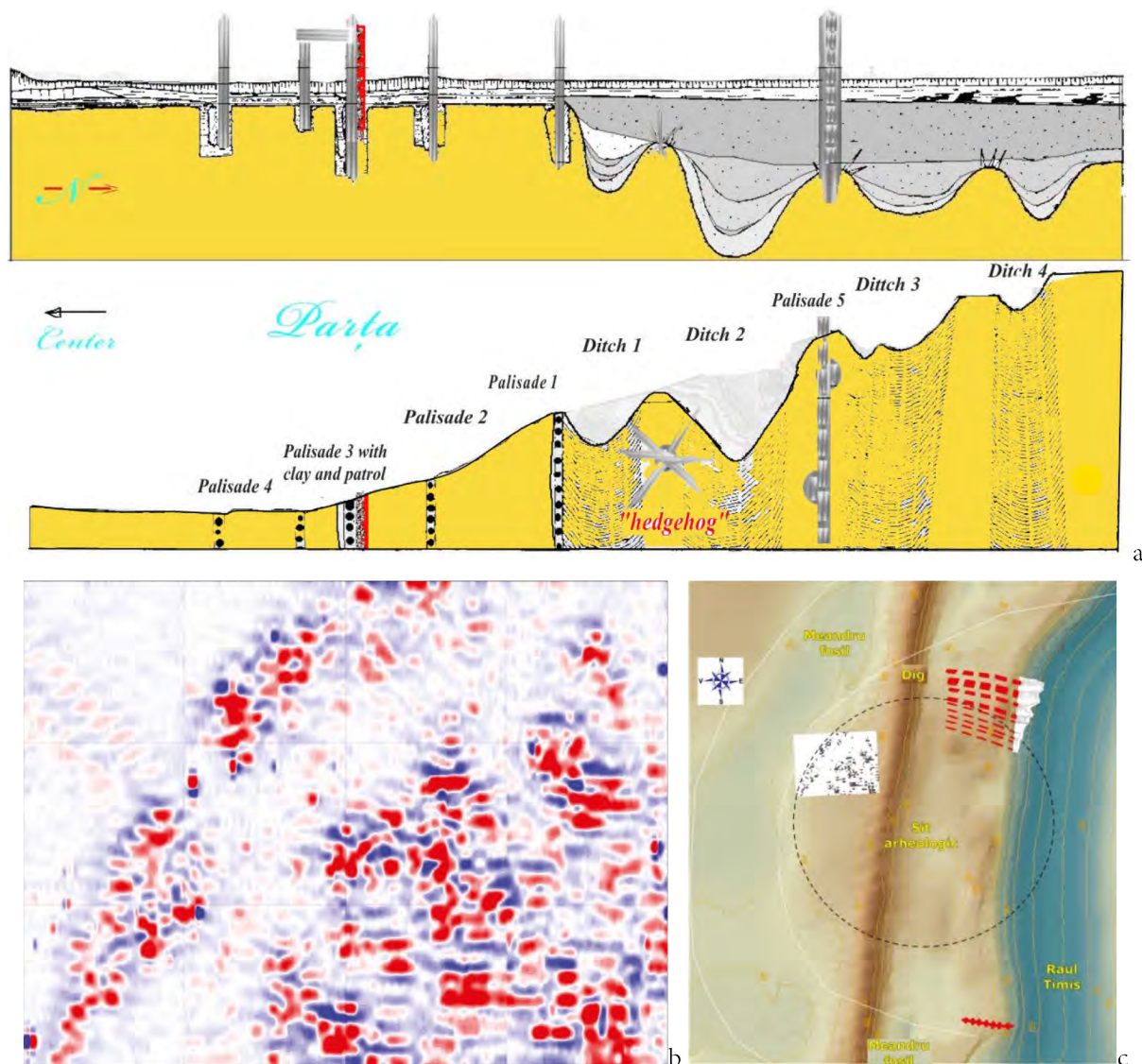

Fig. 25. Parța: a. sistemul de șanțuri și palisade; b. prospectările magnetometrice (Liviu Măruia, Dorel Micle); c. ridicarea topografică a sitului cu sistemele de apărare.

Dimensiunile Sanctuarului 1 erau de $11,6 \times 6$ m⁵⁵ și avea cel puțin două faze de refaceri, mai evidente la masa altar C⁵⁶. Sanctuarul era orientat E-V cu două intrări una spre apus, încăpere pentru ritualuri diurne: depuneri de ofrande cereale (fig. 26–27), carne, rășnit cultic, ardere de ofrande (*fumigatio*) și altele⁵⁷.

În cele două încăperi ale sanctuarului aveau loc o serie de obiceiuri și ritualuri. În încăperea de vest, lângă intrare, pe peretele de vest în exterior, erau montată o rășniță, deasupra căreia era o cupă pentru depunerea semințelor rășnite, ca ofrandă adusa Soarelui și Lunii marcate pe perete, în vecinătatea cupei (fig. 26 – experiment la 26 septembrie)⁵⁸.

⁵⁴ Vezi Sanctuar 1; Lazarovici *et alii* 2001, p. 207, fig. 168a; ș.a.

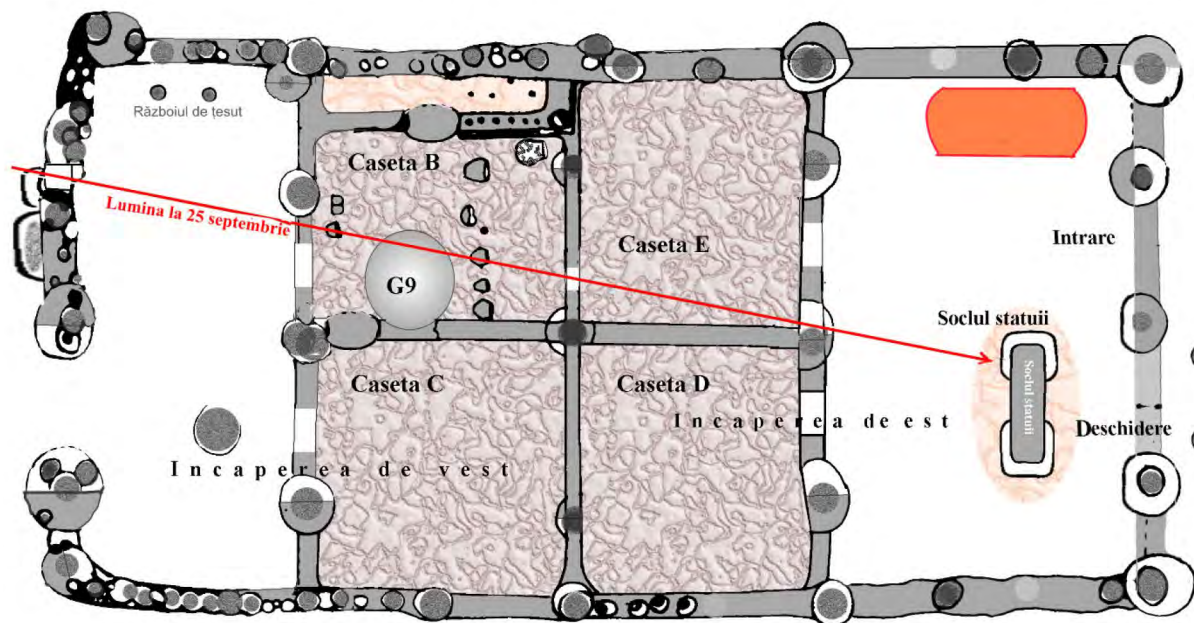
⁵⁵ Lazarovici *et alii* 2001, I.1, p. 218.

⁵⁶ Lazarovici *et alii* 2001, I.1, p. 218 fig. 177–178. Unde se depuneau cereale și spice în vas sau în casetă.

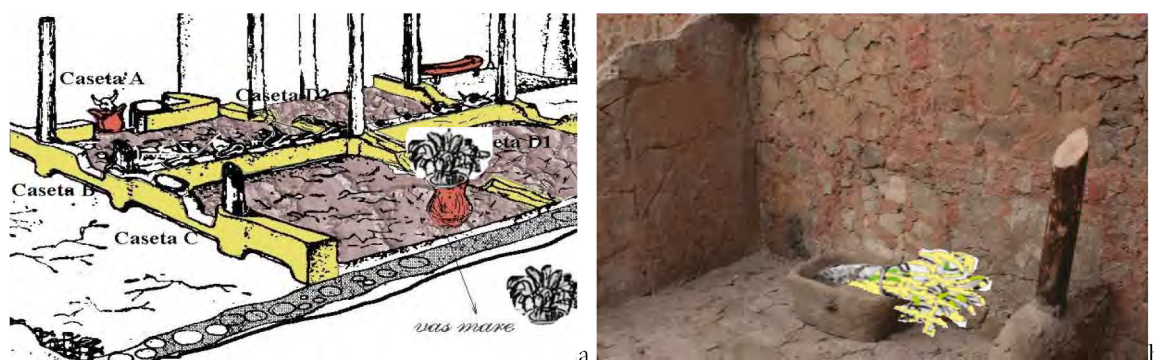
⁵⁷ Lazarovici *et alii* 2001, I.1, p. 232, 240, 247.

⁵⁸ Iharka Csilik a făcut un film cu modelarea luminii în interiorul sanctuarului și studii cu referire la data funcționării Sanctuarului 2: Szűcs-Csilik *et alii* I. 2000; Szűcs-Csilik *et alii* 2018; Szűcs-Csilik, Maxim 2013.

În interiorul încăperii se aflau trei mari mese–altar: pe cea din stânga Masa–altar A, care funcționase și în vremea Sanctuarului 1 erau arse ofrande de cereale sau carne, iar cenușa era depusă în spatele unui idol–bust cu cap de bou (**fig. 28**, marcaj 8); în fața intrării erau alte două mese altar pe una se depuneau vase cu ofrande de carne (vasul cu față umană) sau cu alte produse (**fig. 28**, marcaj 7); pe altarul din stânga Masa altar C) erau depuse spice de cereale sau alte plante (**fig. 28**, marcaj 6).

Fig. 26. Planul Sanctuarului 2.

Fig. 27. Variantele altarului C cu depuneri de spice în vas sau casetă.

În urma unui experiment din luna septembrie am urmărit mișcarea luminii la asfințit în sanctuar⁵⁹.

Lumina pătrundea prin deschiderea rotundă de la cornul Lunii (definită ca noi Soare) în sanctuar și în prima etapă cădea peste războiul de țesut, sugerat prin 7 greutatea cu șapte fire (**fig. 28**, marcaj 10), marcând pentru femei încheierea lucrărilor casnice și pregătirea ritualurilor de seară. Apoi lumina masa-altar A, sugerând aducerea de ofrande prin *fumigatio* (**fig. 28**, marcaj 8), trecea lumina peste masa-altar B peste vasele cu ofrande (**fig. 28**, marcaj 7) și printr-un orificiu (**fig. 28**, marcaj 11) pătrundea în încăperea de răsărit, pe spatele statuii monumentale, unde era un vas, o amforă, după ce stingea lumina soarele apunând⁶⁰.

⁵⁹ *** *Astronomia străbunilor 2019*; Frincu 2019; Lazarovici 2002; Lazarovici 2018; Lazarovici 2019; Dogorostaiski 2019.

⁶⁰ Unii colegi astronomi, colaboratori ai noștri, au urmărit mersul luminii la data de cca 5200–5100 calBC, nivelul 6a de la Parta: Szücs-Csillik *et alii* 2000; Lazarovici *et alii* 2002.

Descrierea situațiilor și instalațiilor din Sanctuarul 2: 1. statuie monumentală; 2. vatră portativă de (1,1 × 0,75 × 0,9 m); 3. cupă din chirpici nears, pictată cu roșu, coaptă la incendiu; 4. caseta pentru spice, pe Masa-altar C, faza doua; 5. masa-altar D1 în continuare D2 sau E; 6. masa-altar C; 7. masa-altar B cu vase cu ofrande; 8. masa-altar A cu soclu, idol bust, vatră portativă, loc pentru cenușă; 9. râșnița cu pat de lut; cupa, Soarele, Luna; 10. războiul de țesut; 11. vitrina; 12. intrarea de răsărit; 13. tavă-măsuță pentru ofrande; 14. perete despărțitor în etapa finală a Sanctuarului 2; 15. orificiu pentru lumină astupat în etapa finală a Sanctuarului 2.

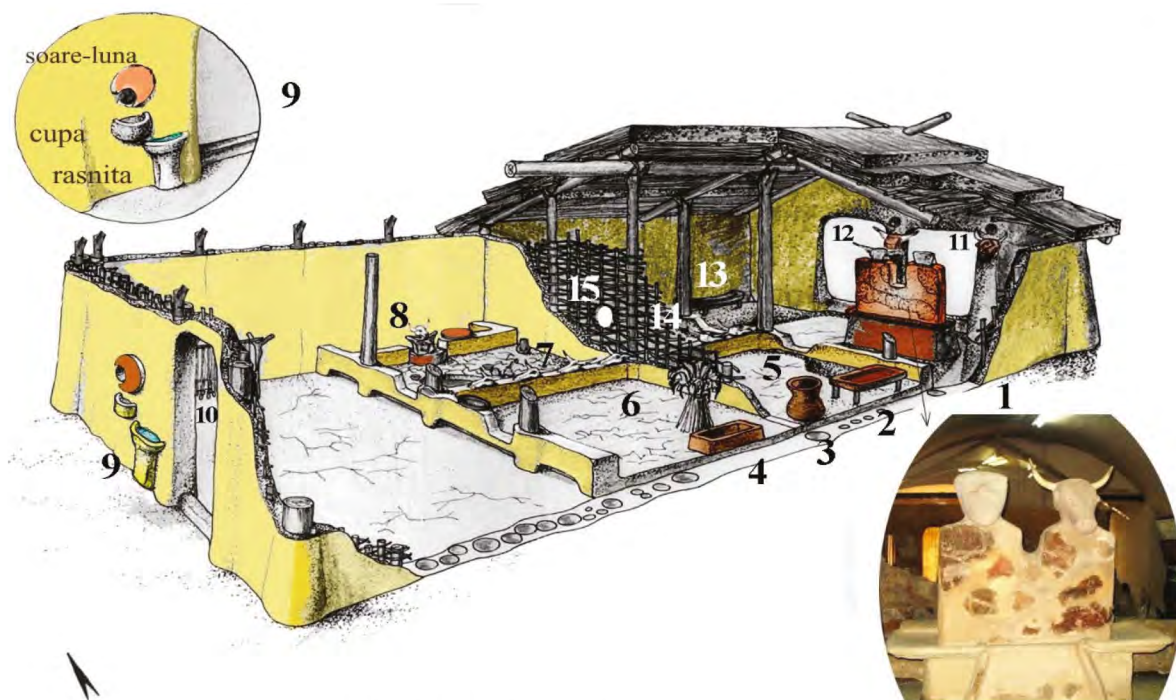

Fig. 28. Reconstituirea grafică a Sanctuarului 2: numerele marchează situațiile și instalațiile.

Fig. 29. „Vitrina” interior: a. coloana de nord; b. coloana de sud; c. vedere din exterior.

În încăperea de răsărit, în fața statuii monumentale, se afla o deschidere gen „vitrină” (interiorul **fig. 29/c**), iar în exterior era un altar pentru depunere de ofrande. În interior deschiderea era străjuită de două coloane terminate cu bucranii lipite de perete, între coarne având o mică sferă; pe partea statuii Marii Mame, mica semi-sferă avea un meandru (**fig. 29/b**), considerat de noi ca fiind Luna; în dreptul statuii Taur era o simplă semisferă, considerată Soare (**fig. 29/a**).

Deasupra intrării de răsărit se afla o nișă cu un mare idol bust cu orificiu pentru un craniu de bou (**fig. 29/d**).

În interior, în spatele statuii monumentale (cu soclu grupul statuar avea cca 1,70–1,80 m înălțime⁶¹), erau altarele D-E.

Reconstituirile din Muzeul Banatului (fig. 30/a-b)

Sanctuarul a fost reconstituit în Muzeul Banatului, dar din cauza încăperii prea mici au fost reduse spațiile goale cu cca 1.3, la fel altarele, dar la altă scară (fig. 30/a)⁶².

La reconstituire au fost păstrate și folosite materialele originare de la Masa-Altar A din Sanctuarul 1. Soclul, vatra portativă din Sanctuarul 2 au fost reconstituite corect. Imaginile fotografice din reconstituiri permit o formare a imaginii la cca 80% din ceea ce a fost. Dar aceasta a fost situația⁶³. Sprijin pe șantier am avut de la specialiștii și restauratorii muzeului⁶⁴.

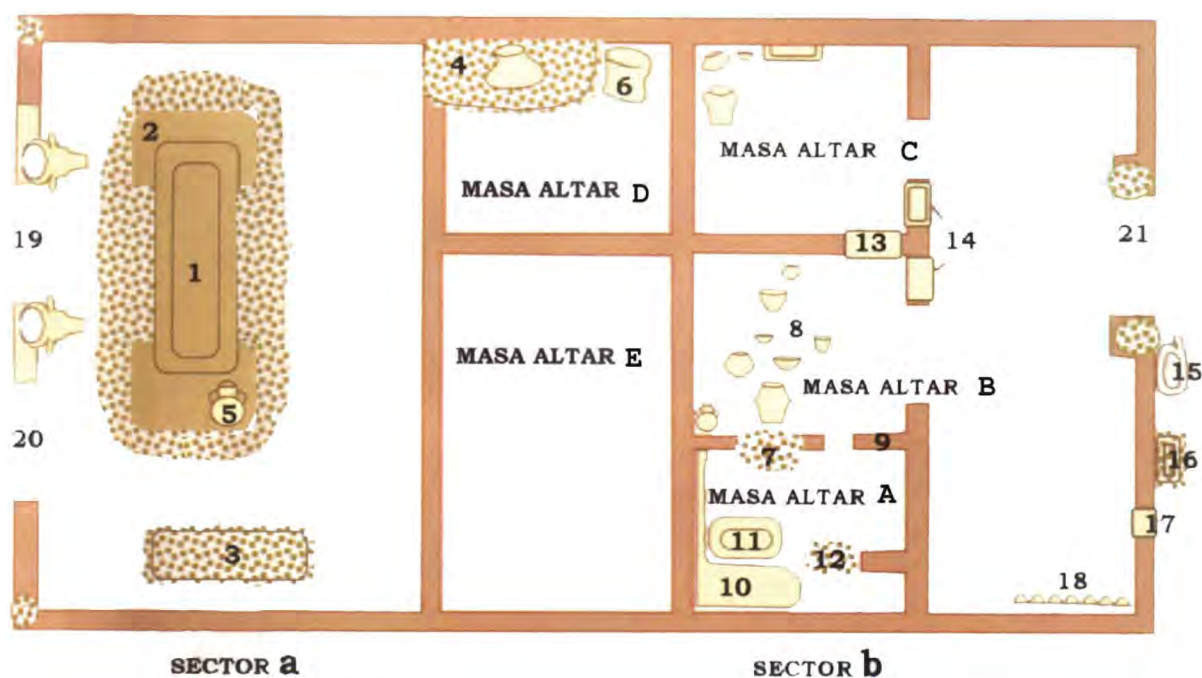

Fig. 30a. Planul reconstituirilor în Muzeul Banatului.

La ridicarea Sanctuarului 2 și a Casei Tribului, o construcție cu caracter social, unde se adunau reprezentanții comunității pentru dezbaterile publice, vechiul șanț de apărare a fost umplut cu resturi de la complexe distruse prin foc dar și materiale ceramice, folosit ca groapă de resturi menajere⁶⁵. Tot acolo a fost *Depozitul ceramic*, o depunere rituală de abandonare. Peste șanț a fost construit complexul P117 (fig. 7), construcție cu caracter public religios și social (Casa tribului 2) a cărei podea a fost refăcută de cca 8–10 ori cu straturi de lipituri groase de 2–3 cm.

⁶¹ În urma unor lucrări de ridicare a pereților, altarelor și instalațiilor din sanctuar care au durat cca 8 luni, Sanctuarul II a fost reconstituit în Muzeul Banatului.

⁶² Din cauza spațiului redus și a refuzului conducerii de atunci a Muzeului de a oferi un alt spațiu, în zona turnului, la parter, am refuzat a colabora la reconstituiri cum am avut în planul nostru, iar colegii restauratori care au participat la săpături au reconstituit sub îndrumarea colegului Florin Medeleț, care a urmărit săpăturile și a înțeles proiectul. Montarea pe perete a dus însă la imposibilitatea de a mai reface o altă variantă, panourile nu au respectat locul de unde proveneau, structura pereților nu a mai fost păstrată, iar multe materiale originale de la pereți și mesele altar nu au mai fost păstrate. Totuși, lucrarea a redat spiritul original, cu toate neajunsurile sus menționate.

⁶³ Directorul general de atunci, Mihai Fătu, nu s-a ridicat la nivelul de înțelegere. S-a comportat ca un „comisar politic”, regret cuvântul, dar asta a fost situația.

⁶⁴ Găvan Ioan, Adrian Fota.

⁶⁵ Aceasta a fost goliță din mal: Germann, Resch 1981, p. 11- 33; Radu *et alii* 1974.

Fig. 30b. Sanctuar, reconstituire în Muzeu: a. statuia și vitrina; b. mesele altar A-C; c. războiul de țesut.

Reparațiile erau necesare fiind construită peste vechiul șanț de apărare. Puținătatea materialului arheologic, dar bogăția depunerilor la abandonare, ne arată, ca și la *Groapa 63*, ca de altfel și inventarul cultic al lui Lady of Tărtăria, grija pentru obiectele sau efigiile sacre scoase din uz, o rupere ritualică⁶⁶.

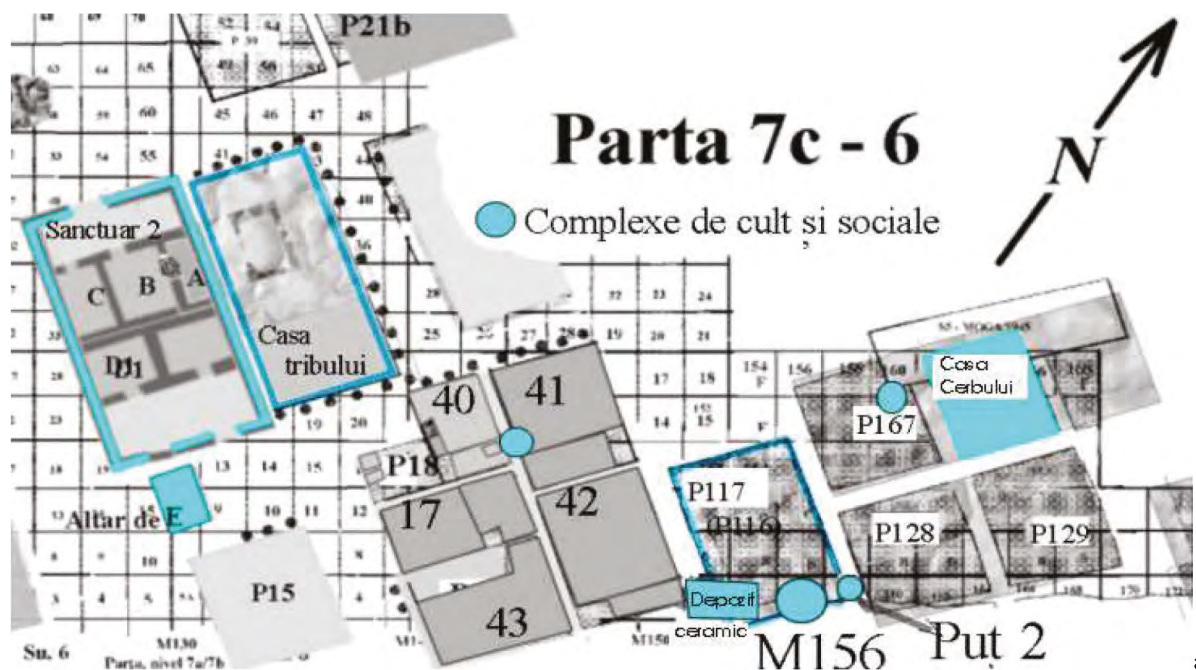

Fig. 31. a. Blocurile de locuințe din nivelurile 6: P40-P43 Casa Lunii; Casa Cerbului (marcaj P128-129, 167 în timpul preparării în diferite campanii de cercetare); b. zona șanțului mic (niv. 7d-7c).

La ridicarea Sanctuarului 2, masa altar A a fost parțial înglobată în Sanctuarul 2, cu aceleași funcții de ardere a ofrandelor. Arderea păioaselor din Sanctuarul 1 pe altarul C a fost înlocuită în Sanctuarul 2 cu Masa – altar C unde erau depuse spice, iar la intrare în exterior era rășnitul cultic, adresat Soarelui și Lunii (fig. 28, marcaj 9).

Jertfele de sânge aduse în Sanctuarul 1 pe Altarul B (fig. 28, marcaj 3) au fost înlocuite în Sanctuarul 2 cu turnarea de sânge în cupa de la masa–altar D (fig. 28, marcaj 3, 5), iar arderi de carne, măruntaie, grăsimi sau organe de la animalele sacrificate se petreceau pe vatra portativă

⁶⁶ Lazarovici et alii 2011, p. 103 136-149, 161; Lazarovici C.-M. 2009, p. 229; Monah 1997, p. 202.

(fig. 28, marcaj 2). Desigur, aceste ritualuri se petreceau la evenimente mari ale comunității, dar depunerile rituale diurne se petreceau în fața vitrinei din partea de răsărit a Sanctuarului 2, unde era un altar pentru aceste ritualuri. Gropile de pari de pe margine arată foarte probabil că acesta era acoperit⁶⁷.

În partea de vest a Sanctuarului 2 era o mică piațetă cu o mare vatră (fig. C13/b), refăcută de două ori unde în timpul zilei, dar mai ales în timpul nopți stăteau cei care vegheau focul, intrarea în sanctuar sau dădeau alarma de apărare. Un sistem de fortificație fără un sistem de avertizare nu are nici o eficiență.

Sistemele de apărare (fig. 32–34)

După cum am observat și mai sus, la primul șanț de apărare construit în nivelul 7b, incendiat și scos din uz în nivelul 7c, deși era impunător, nu a fost suficient, așezarea a fost cucerită și incendiată. Multe din resturile menajere din locuințe, chirpici au fost depuse în șanț pentru a fi astupat, situație petrecută și la Iclod (în săpăturile noastre) șanțul interior fiind umplut cu resturi menajere și de la construcții distruse, ridicându-se noi șanțuri și 3–4 palisade, cu turnuri, uneori bastioane la porți, pe colțuri sau pe conturul fortificației confirmate de prospectări și de săpăturile de salvare recente pentru construirea unei parări peste sistemul de fortificare (din 2021)⁶⁸.

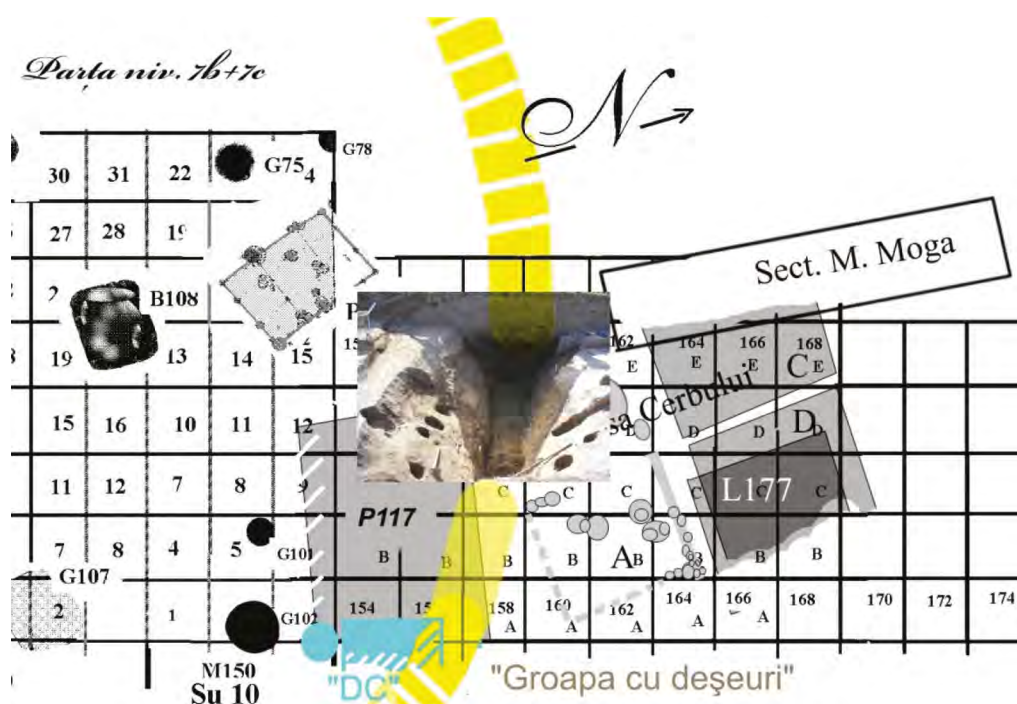

Fig. 32. Parța – șanțul din nivel 7b, cultura Banatului I.

După experiența petrecută cu incendierea și distrugerile din nivelurile 7c stațiunea s-a extins, ridicând un impresionant sistem de apărare de peste 30 de m lărgime. Unele palisade, cele din exterior erau acoperite cu lut pentru a fi mai dificil de incendiat. La palisada a treia, în zona cercetată de noi, a fost făcut un drum de rond pentru a da posibilitatea participării unui număr mai mare de oameni la apărare. Foarte probabil erau și unele bastioane și foișoare la linia palisadelor exterioare, pentru a controla mișcările dușmanului⁶⁹.

⁶⁷ Lazarovici et alii 2011, p. 242, fig. 197.

⁶⁸ Nerespectată legea patrimoniului, sit protejat cod RAN 58151.01.01-03.

⁶⁹ Am constatat acestea la Țaga, Iclod și Fundătura, prin cercetări și prospectări: Lazarovici 2020, p. 39–40, 46–47, Fig. 1, 24, 34, 45 ș.a.

Arhitectura caracteristică nivelurilor 6a și 6b este reprezentată de blocurile de locuințe. Aceasta era și perioada de maximă dezvoltare a stațiunii, dar și a arhitecturii de la Parța. În fiecare dintre aceste blocuri era câte o piesă monumentală deosebită după care am dat nume complexului. Toate aveau parter și etaj, uneori podele suspendate și la parter (P41–P42, P43). P42 avea doar etaj, unde era un cuptor și 8–10 vase, unele întregi, altele întregibile. Intrările erau pe marginile exterioare, în cele patru direcții.

Fig. 33. a. Sistemul de fortificare nivel 6, cultura Banatului, faza II;
b. pe latura de nord, în zona malului Timișului, șanțurile și palisadele.

Fig. 34. c. Sistemul de fortificare – vedere; d. reconstituire de Cosmin Suciu.

Casa Tribului (fig. 35)

Ridicată odată cu Sanctuarul 2, în nivel 6, la parter avea un altar pe care se pare că era o stelă de la care nu s-a păstrat decât baza. La etaj (mai bine zis sub acoperiș sau mansardă) mai era o vatră. Pe trei din laturi (spre sanctuar nu erau) erau pari de susținerea unui acoperiș mai larg ceea ce permitea și altor persoane fără funcții sociale să asiste la dezbaterile „aleșilor” (fig. D12/a).

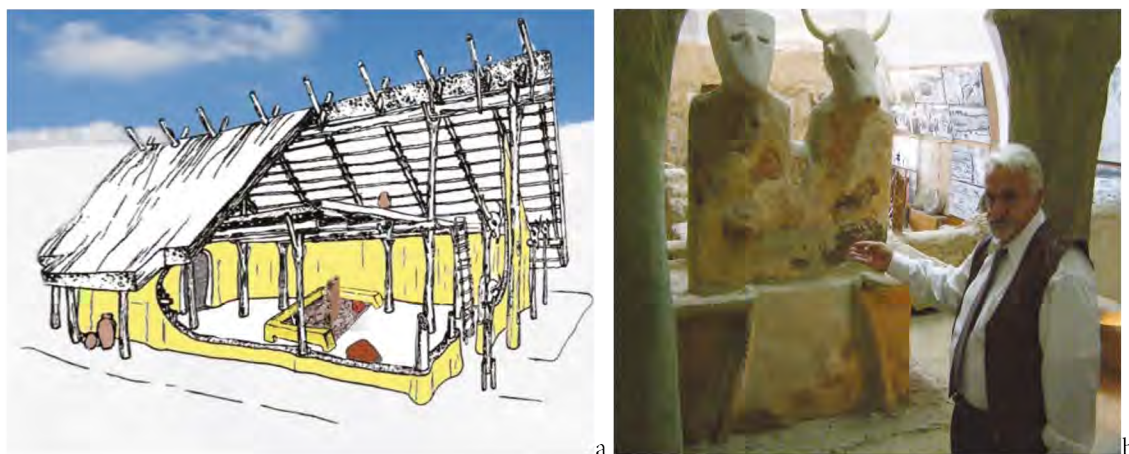

Fig. 35. a. Casa Tribului. b. statuia monumentală – sanctuarul 2.

Casa Lunii (fig. 36)

Primul Bloc cercetat cu atenție și reconstituit grafic ne-a oferit numeroase date și informații despre arhitectura nivelurilor 6a și 6b, respectiv cultura Banatului IIA – IIB. Acum apar foarte multe inovații în arhitectura civilă și religioasă. Primul bloc de locuințe cercetat complet ne-a oferit posibilitatea să înțelegem arhitectura acestor blocuri de locuințe, logica organizării spațiului, relația dintre mediu și arhitectură. Deasupra blocului de locuințe am găsit un complex (P18) din nivelul 5 și o groapă cu materiale Foeni. Acestea arată că sunt între cei care au distrus situl, fiind în Tellul 2 și Vinča C și grupul Foeni.

O perioadă caldă (fig. 26), petrecută la 5.500 calBC, durând cca 50–60 de ani, a determinat ca primii locuitori să aibă preferințe pentru locuire în bordeie, care oferă vara temperaturi constante. O perioadă rece, din nivelul 7b, a determinat ca locuințele să aibă în interior un cuptor cu calotă și paturi cu structura de lemn și lut (fig. D1). O nouă perioadă rece și probabil ploioasă, de cca 80–100 de ani, a determinat ca locuințele să aibă chiar podeaua parterului suspendată (la P40, P41, P43), iar pereții de la parter să fie din lemn și abia de la nivelul podelei și la etaj să fie lipiți cu lut. Situație care se repetă și la alte blocuri de locuințe. Rostul era ca pereții de lut neași să nu fie afectați de viituri.

Încăperea P18/40. Face parte din puținele complexe târzii din zona centrală din niv. 5 (fig. 36/b). Cercetările fiind desfășurate într-o campanie a permis echipei tehnice să se obișnuiască cu arhitectura. Datele 5600–5400 calBC (fig. 29).

Datele culese ne-au permis reconstituiri sigure pentru cele patru locuințe ale Blocului. Locuința P41, avea podeaua etajului foarte bine păstrată. După detaliile observate am constatat că focul pornind de la acoperiș și structura parilor a făcut ca legăturile (cracane, suporturi) care sprijineau etajul să ardă, iar etajul să „coboare” pe stâlpii de structură. Incendiul și prăbușirea au surprins o fetiță care s-a băgat în casa care ardea să își ia un vâscior cu mărgele. Prăbușirea a surprins-o, partea superioară a corpului a fost puternic arsă, fiind doar urme de oase de pe partea dreaptă (fig. D14). Foarte probabil picioarele care nu erau sub podea au fost recuperate de părinți și îngropate. Din păcate nu știm unde erau mormintele. Un mormânt era în afara sistemului de fortificare, iar tot în acea zonă a fost găsit un vas întreg (numit „Văduva Veselă”), care era realizat din pastă neagră și brațele (mânerele vasului cu degete) erau pe șolduri.

Picioarele lipseau, ele erau în afară, în tindă și, probabil, părinții le-au înmormântat⁷⁰. În tindă era o casetă de cereale, un război de țesut, o vatră și câteva vase. La etaj a fost găsită o Lună din lut, de aceeași formă cu cea de la Sanctuarul 2 dar mai mică și subțire. Foarte probabil că era atașată unei ferestre. În fiecare încăpere, în două cazuri în tindă, alte două cazuri la etaj erau cuptoare cu boltă.

⁷⁰ Lazarovici *et alii* 2001, p. 131; marcaj G4 în P41 deși nu era o groapă!

La Parța sunt amintite alte numeroase cazuri când persoane au fost surprinse de foc: este Coliba Scheletului amintită în săpăturile din 1931 ale lui Joachim Miloja⁷¹. În Șanțul Mare, în 1969 este reluată supravegherea malurilor și albiei și de către Fr. Resch și C. Germann, cu care prilej sunt descoperite mai multe materiale între care: *două fragmente calotă umană craniană (un parietal și un occipital), aflate la 3 m distanță unul de altul. Acestea aveau rupturi proaspete, dovadă că a fost în zonă, un craniu uman distrus (probabil a fost un mormânt distrus de lucrările de reparații la dig).*

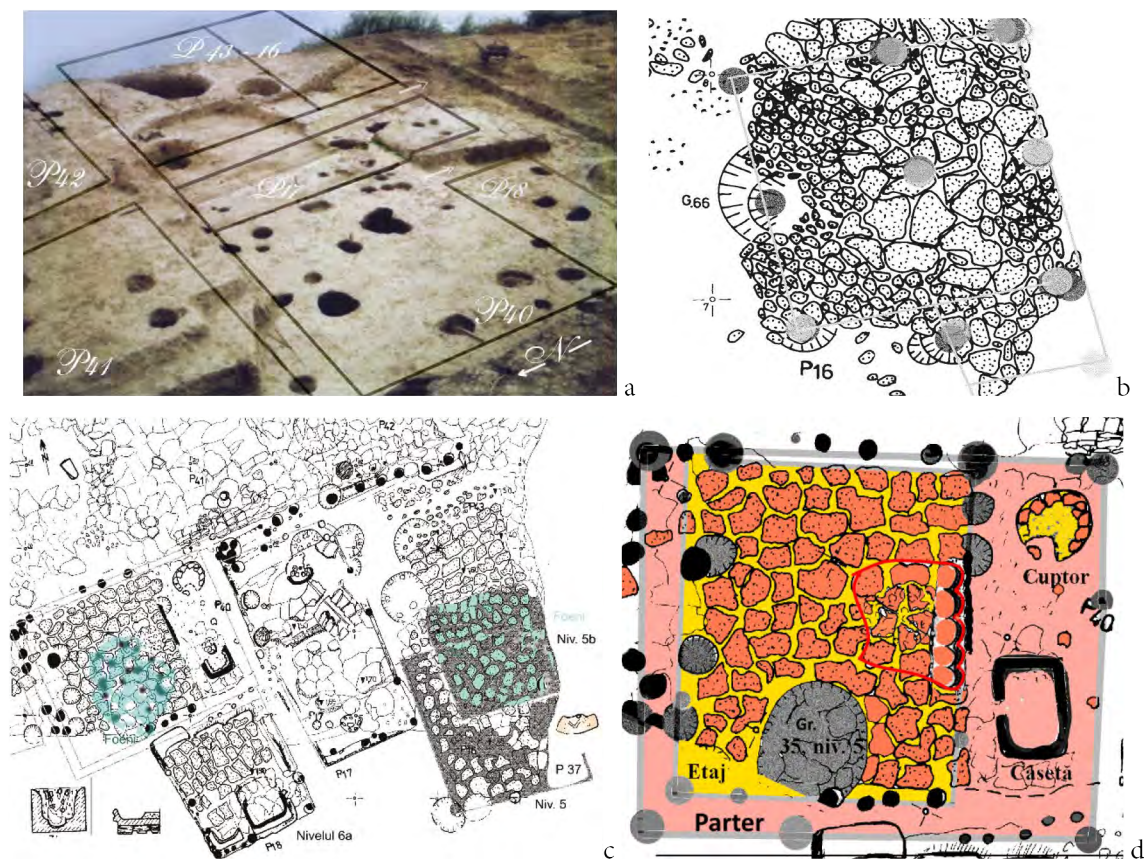

Fig. 36. a. Structura fundațiilor; b. locuința P16; c. planul blocului cu marcarea podelelor suspendate și etajele; d. planul etajului cu casetă la parter și cuptor cu boltă la etaje.

Fig. 37. e. Reconstituirea; f. etajul L41.

⁷¹ Lazarovici et alii 2001; Coliba Scheletului (p. 17).

Sub unul din oase (la -30 cm) au fost găsite două fragmente de vase miniaturale. În vecinătate au mai fost descoperite: o strachină, o lingură de lut, fragmente de la un vas capac, o buză cu protomă animalieră, plachete perforate, și o cupă mică cu 4 proeminente perforate, o cupă cu picior în miniatură și obiecte de os: o sulă sau vârf de săgeată și lame de opal. Inventarul este prea bogat pentru a fi mormânt, dar are conținut de locuință, fiind o posibilă depunere rituală sau resturile unui individ surprins de incendiu în locuință⁷².

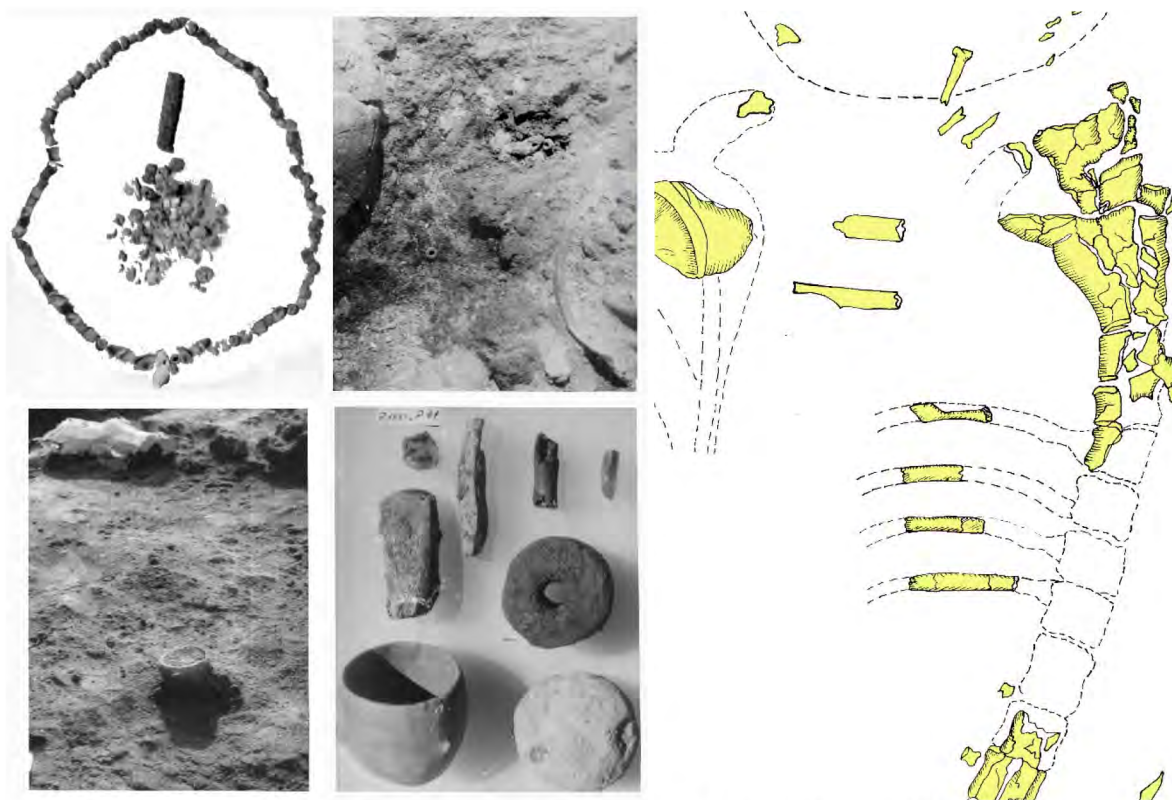

Fig. 38. Casa Lunii, P41, mormântul fetei, mărgelile și vasul cu restul de mărgeli.

Bordeiul 30, B30, în S6/S8, c. 5A/1A, nivel 7a, a fost deranjat de peretele de sud al platformei P17, din nivel 7b-7c. „Groapa bordeiului avea o formă ușor ovală, iar spre colțul de sud-est se afla gârliciul (Parța I.2, pl. 23/2).

În fundul bordeiului, într-un strat cu urme de cenușă, cărbune și resturi de lemne pietrificate, probabil datorită cantității mari de cenușă, a fost descoperită o mandibulă umană. Piesa pare să fi avut găuri cu urme de sfoară, fiind posibilă ipoteza potrivit căreia partea inferioară a unui maxilar uman a fost desprinsă, agățată și purtată la gât cu diferite ocazii⁷³ de urmaș sau adversar.

Pag. 30-31 Sondajul alfa est. „Mai importante din zonă sunt trei topoare calapod, un topor plat, un zdrobitor, o râșniță și un rest de perforare. Din os sunt mai multe sule și vârfuri (5 buc.) precum și oase cu urme de prelucrare. Din lut au fost descoperite 4 vâscioare din care unele miniaturale, fragment de capac, un picior de cupă, o plachetă perforată, o mărgea de lut, 2 idoli, și o greutate de plasă, precum și oase de animale. Au fost descoperite câteva fragmente osteologice umane: un femur și 2 falange. Dispunerea materialelor din listă este prezentată în plan⁷⁴.

Locuința 42 avea un mare cuptor la parter cu vatra refăcută de 4-5 ori și unul la etaj. Locuința 17-43 avea două cuptoare, dar unul credem că era din faza 7c. Acestea ne-au convins de existența unui climat rece și umed.

⁷² Lazarovici et alii 2001, p. 28-29.

⁷³ Lazarovici et alii 2001, p. 88.

⁷⁴ Complexele P. 30-31.

Locuința P43 avea două încăperi la parter, spre răsărit era o podea la parter, avea și o pivniță sub podeaua suspendată a parterului, iar la etaj erau urme de vetre și bucranii, probabil fixați pe stâlpi. În tinda mare de la parter era un război de țesut și o casetă, siloz pentru cereale, refăcut în același loc.

Casa Cerbului – Nivelurile 6A – 6B (fig. 40–44)

Structura Blocului era aproape identică cu Casa Lunii, doar că locuințele de la parter aveau una (C și D) sau două încăperi A și D. Coridoarele erau în formă de T, unde era *capul de cerb* orientat spre est.

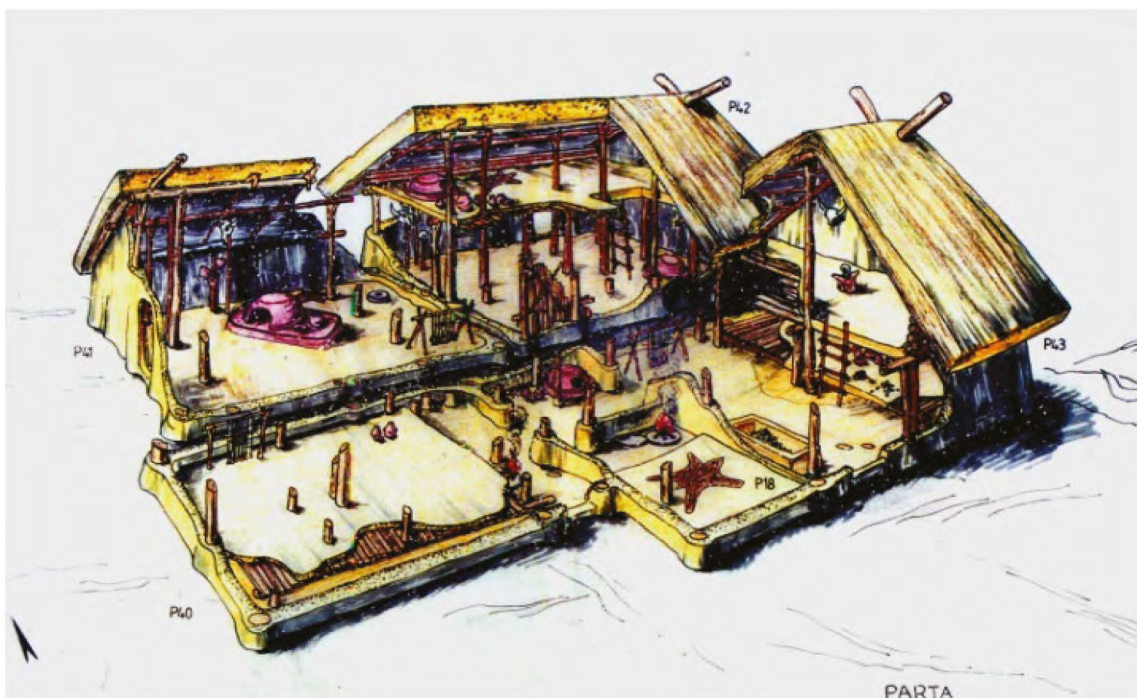

Fig. 39. Blocul Casa Lunii (marcaje la săpare P240-P43).

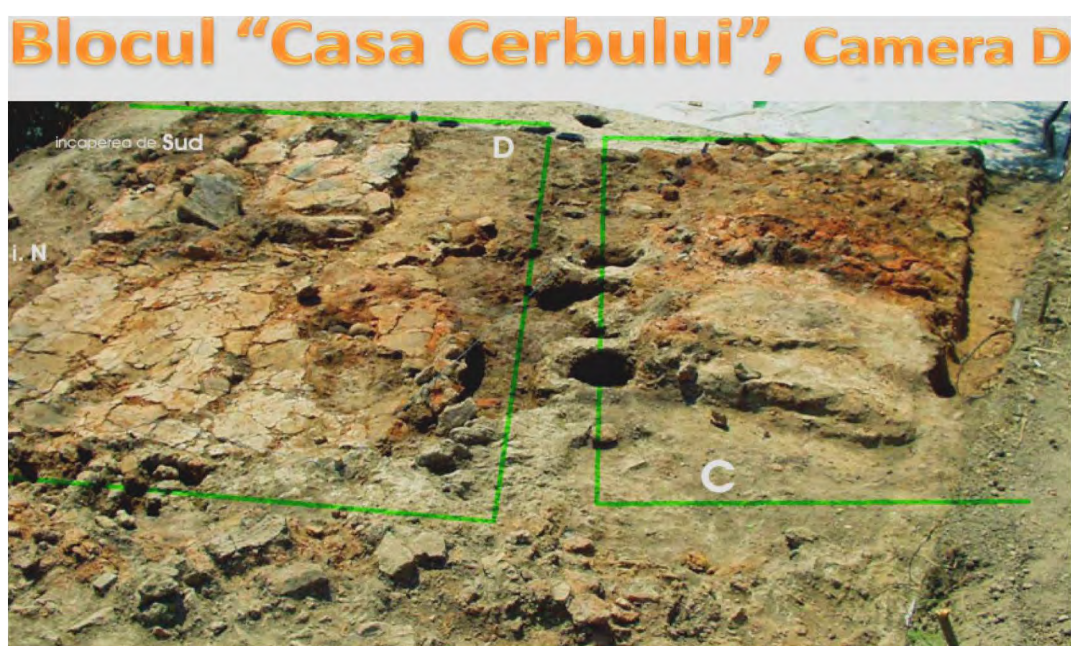

Fig. 40. A. Casa Cerbului, încăperile C și D – resturi de la etaje (nivel 6b).

La încăperea A, altarul din nivel 6a, era lângă peretele de est (**fig. 43–44**). El a fost construit pe pat din două straturi de bile de lut uscate, nearse. Dimensiunile bucraniului de lut nears erau de cca $20 \times 30 \times 17$ cm. Bucraniul care sugerează un cap de bovină a fost montat pe marginea altarului, cu capul spre apus. Cu vremea el a căzut, l-au lăsat așa și au pus peste două straturi de lipituri de lut de cca 2 cm grosime. Capul s-a copt în urma incendiului și prăbușirii podelei etajului (**fig. 44**, marcaj etaj). Rezultă că la multe din piesele monumentale (coloana din Sanctuarul 1, bucraniile din P8 și Sanctuarul 2 ca și alte piese erau din lut nears unele cu pleavă pentru a „suge” unele lichide).

Încăperile A, C–D aveau câte un etaj cu structuri masive de lemn, cu stâlpi de susținere de mari dimensiuni (**fig. 40/a**). Aceste etaje au fost ridicate la nivel Parța 6a din nevoia de spațiu, fortificația nu permitea extinderea pe orizontală. În nivelul 6a (la faze folosim termenul 6A sau 6B, iar la stratigrafie 6a, 6b) și campania din 2007 am constatat că încăperile erau mai mari (**fig. 41**), podelele erau refăcute în aceeași manieră ca la P114 (Casa Tribului în nivel 6a până în 6b când a fost ridicată cea de lângă Sanctuarul 2).

Fig. 41. Casa Cerbului, zona de nord; încăperea C și D, coridorul.

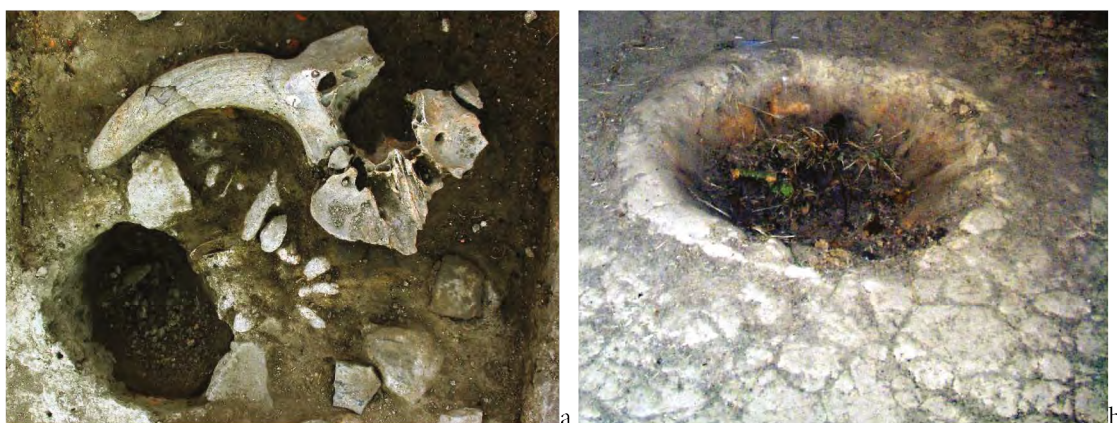

Fig. 42. a. groapa stâlpului central de la Casa Cerbului, cu depuneri rituale; b. vatră caracteristică pentru vânători, semiadâncită, la parter, în încăperea D.

Sub nivelurile 6A au fost semnalate la toate complexe din zona blocului cel puțin 3–4 niveluri de refacere a podelei, formate din straturi de argilă, o argilă amestecată cu cenușă (adunată foarte probabil de la distrugerile din interiorul incintei primare). Aceste podele au putut fi sesizate cel mai bine în profilul marilor gropi de stâlpi (uneori în aceste gropi erau înfiți 3–4 stâlpi).

Încăperile erau de dimensiuni mai mari, ulterior, în nivel 6B au fost ridicate etaje la fiecare din încăpere. Mai mici cu 1/3 din suprafața parterului. Cele mai multe vase au fost găsite la etaj⁷⁵.

Încăperea B

A fost afectată de un „cubic”⁷⁶, iar jumătate din încăperea C de sondajul lui M. Moga din 1943 unde a fost descoperit vasul „*omul care strigă*” sau „*bocitoarea*” (fig. 44/b).

Sub nivelul refacerilor la ridicarea etajului în prima etapă de locuire încăperile erau mai mari.

Încăperea A avea două compartimentări.

Fig. 43. Încăperea A, altar cu bucraniu la parter, nivel 6a.

La ambele încăperi podelele aveau mai multe lipituri similare în nivel 6a. La fel era situația la încăperile C și D.

La încăperea A, altarul din nivelul 6a era lângă peretele de est (fig. 43). El a fost construit pe pat din două straturi de bile de lut uscate, nearse. Dimensiunile bucraniului din lut nears erau de cca 20 × 30 × 17 cm. Bucraniul care sugerează un cap de bovină care a fost montat pe marginea altarului, cu capul spre apus. Cu vremea el a căzut, l-au lăsat așa și au pus peste două straturi de lipituri de lut de cca 2 cm grosime. Capul s-a copt în urma incendiului și prăbușirii podelei etajului (fig. D17, marcaj etaj), din care motive este foarte slab păstrat, având numeroase fisuri și rupturi.

⁷⁵ Credem că după izbucnirea focului au fost recuperate mai ușor vasele de la parter. Avem o situație la Casa Lunii când o fetiță a încercat să își recupereze mărgelile aflate într-un vas, a fost surprinsă de foc, iar peste ea s-a prăbușit podeaua etajului.

⁷⁶ Așa se numeau carourile din care era extras lutul pentru dig. Între aceste cubice erau profile care aveau rostul de a bloca la viituri mari săparea zonei. După retragerea apelor în aceste cubice, rămâneau pești pe care copiii sau sătenii vara îi pescuiau cu coșuri fără fund, plase sau tulburau apa și peștii se ridicau.

Încăperea D (fig. 44–45)

Avea dimensiunile de 4×4 m. Lângă peretele de nord era un pat cu marginile protejate de un perete înalt de cca 60–70 cm, cu structură de pari și nuiiele, construit pe podeaua patului, formată din pari de mari dimensiuni ($2 \times$ cca 2,4 m). Latura de est era tăiată de o groapă recentă. Încăperea avea un etaj ce se întindea pe toată suprafața parterului și deasupra patului. Acolo, în zona patului, spre peretele de vest, se afla o deschidere în podeaua etajului. La parter au fost găsite gropi de la o scară ce permitea urcarea la etaj. Înspre peretele de vest (vecin cu încăperea C) la parter se afla o vatră semiadâncită în formă de calotă sferică.

Blocul “Casa Cerbului”

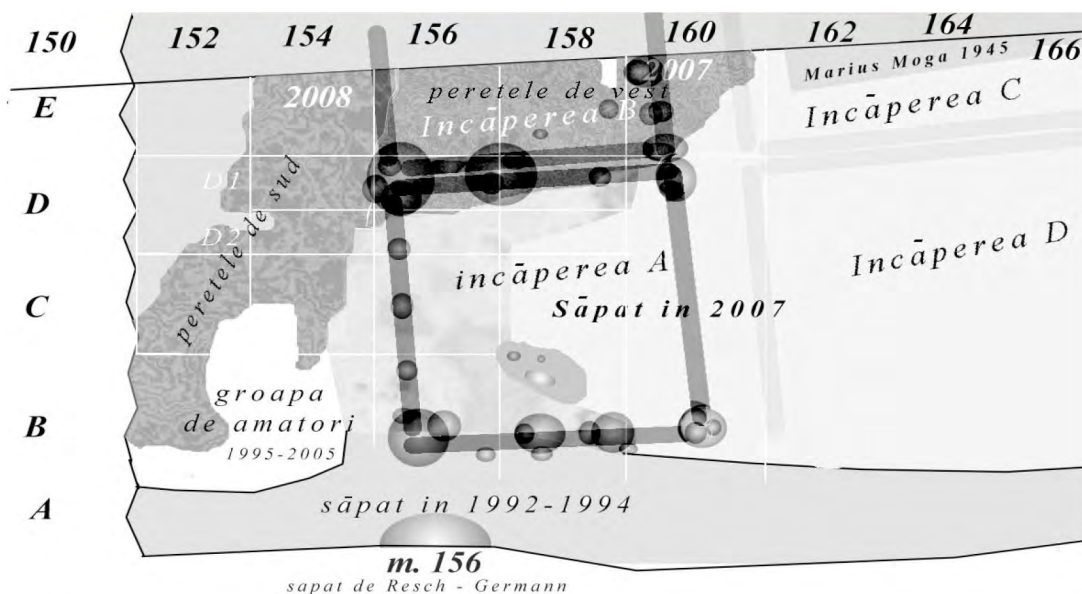
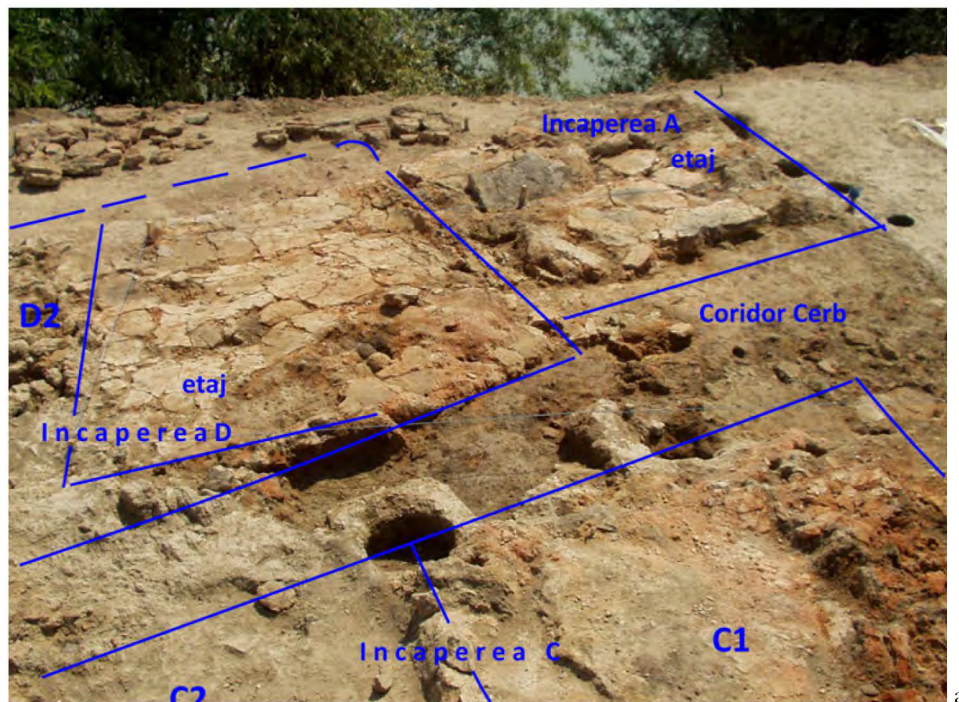

Fig. 44. a. Etajul, detalii privind etajul la încăperile A și D; b. încăperea A în 2007–2008.

Sub dărâmături erau numeroase urme de la grinzi arse de la structura podelei. Pe podea nu

se aflau vase, doar la etaj și posibil un pod unde erau fragmentele unui vas mare și fragmente de oase de animale mari.

Încăperea C era împărțită în două: partea de sud avea etaj, în cea de nord (marcaj C2) era un mare cuptor. Din păcate a fost cercetată doar jumătatea de est, cea de vest a fost distrusă de un cubic de la dig și un sondaj al lui M. Moga cu vasul *Bocitoarea* (fig. 45). Deasupra cuptorului nu era etaj, ceea ce ne duce cu gândul că etajul servea ca loc de dormit.

Dimensiunile platformei etajului erau de: cca 2,6 m lungime pe 1,5/1,6 m lățime. Podelele etajului la încăperea A și D erau masive, cu multe straturi de refaceri (lipituri). La fel erau podelele de la parter, cu încăperi mai mari, dar fără etaj, din nivel 6a.

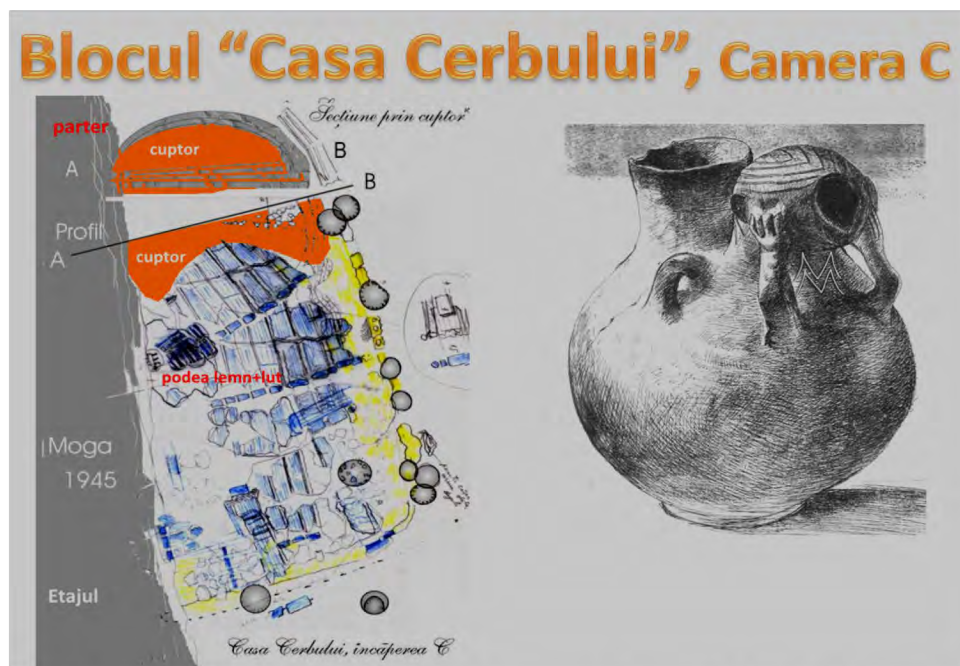

Fig. 45. Casa Cerbului – structura podelelor de la etaj și „Bocitoarea” sau „Omul care strigă”.

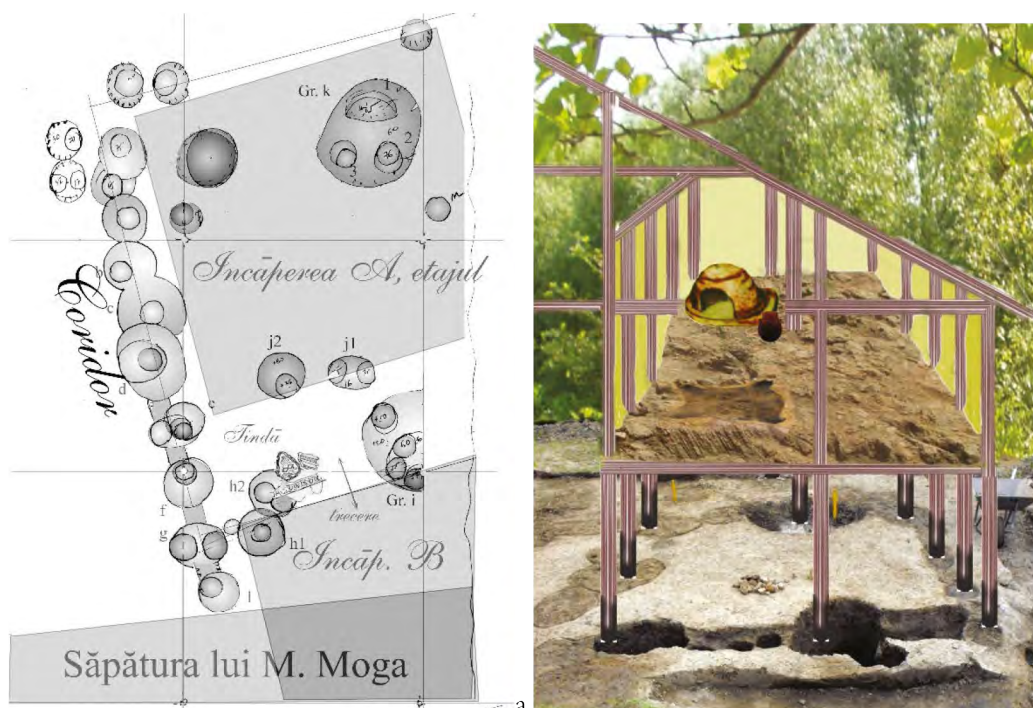

Fig. 46. Casa Cerbului, încăperea A: a-b etajul.

La etaj era: un cuptor; un război de țesut și fragmente de vase întregibile. Partea dinspre coridorul SN (cel cu capul de cerb) avea un perete nu prea înalt, cu structură din nuiele⁷⁷.

Asemenea margini de paturi am găsit și la încăperea D. Ele nu aveau mai mult de 40–60 cm înălțime. La fel este și la marginea etajului, pereți de lemn dublați de un scund perete de protecție cu structură din pari și trestie, nu prea înalt.

Cu prilejul săpăturilor de pe malul Timișului din anii 1992–1994 a fost descoperit un cap de cerb de mari dimensiuni cu fragmente de coarne de cerb, care părea a fi lipit pe o bârnă din structura unui perete. Complexul a fost marcat ca P167. La reluarea săpăturilor în zona respectivă în campania din 2007–2008 continuată prin mai multe etape, am constatat că era vorba de un coridor dintre încăperea A și B (parte din încăperea și zona peretelui cu cerbul au fost distruse de un cubic pentru reparații la dig, probabil prin anii 1943–1945, deoarece Marius Moga face mai multe drumuri la Parța, însoțind unii colegi străini, prilej cu care scrie un raport rămas în manuscris, pe care am avut posibilitatea de a-l studia și pomeni în primele noastre studii despre Parța⁷⁸.

La Blocul Casa Cerbului am putut constata că toate încăperile erau sub un singur acoperiș, iar la fundația unuia din stâlpii centrali au fost depuse ofrande: corn de vită cu rest din frunte⁷⁹ și scoici (fig. 42/a).

Capul de cerb din lut (fig. 47–48), ars bine, era ușor asimetric, ceea ce presupunea existența unei alte piese, din păcate distrusă de lucrările la dig, din anii 1945 sau anterioare.

Capul de cerb, după impresiunile din spate era montat pe o bârnă, partea superioară a fost ruptă, s-au păstrat unele fragmente, dar multe lipseau. Decorul meandric apare frecvent pe bucranii (fig. 47/a-b, 48): de exemplu la coloana de nord, în fața Sanctuarului 2. Am reconstituit după restaurarea capului de cerb traiectoria liniilor incizate și încrustate cu materie albă, ca de altfel și ochii. Putem astfel constata că aceeași manieră de decor (pictare cu roșu, încrustare cu alb, meandre pe fruntea taurului sau cerbului nu aduc aminte de numeroase alte situații. Aceste combinații, mai ales culoarea galbenă este puțin oxidată, cum se petrece adesea cu pictura albă, dar la lumină ea pare reflectorizantă.

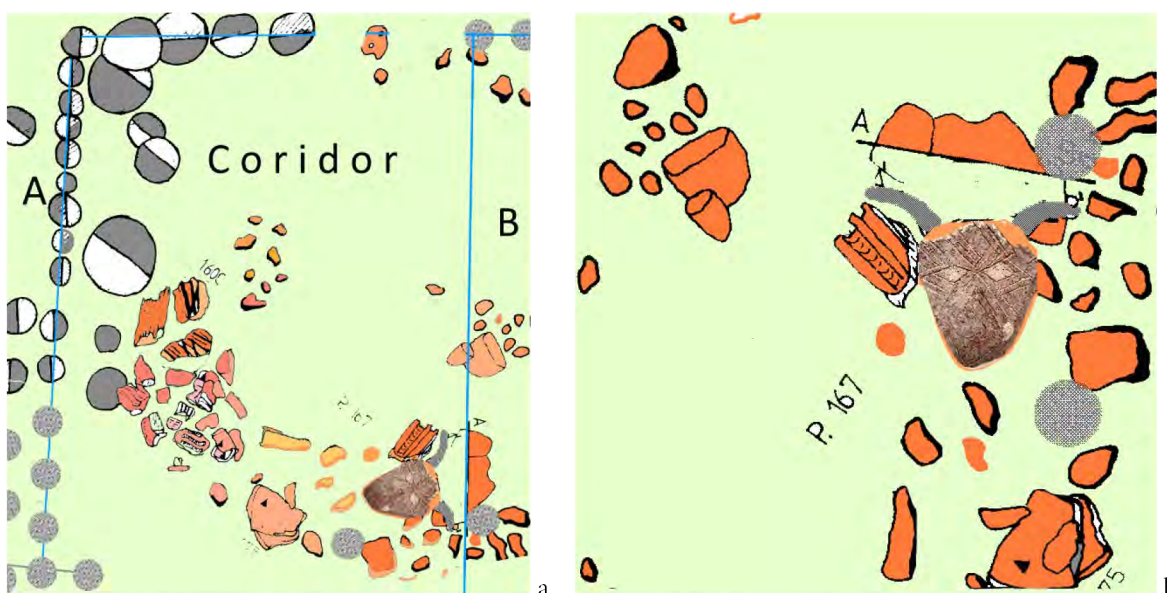

Fig. 47. Detalii din coridorul Casa Cerbului, situate între încăperea A și B, cu intrarea dinspre sud.

⁷⁷ În așezarea Ariușd A2, de la Păuleni, am cercetat un asemenea perete de pat, de protecție contra curenților: Lazarovici *et alii* 2000.

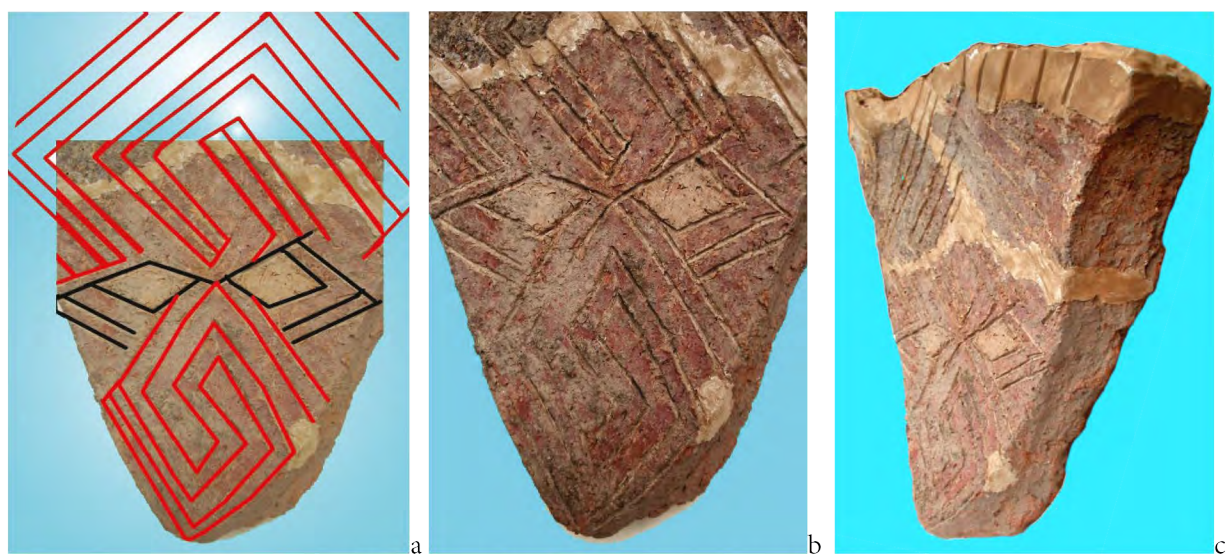
⁷⁸ Lazarovici 1979, p. 201–205;

⁷⁹ Coarne depuse ca ofrande avem și la soclul Sanctuarului 2, depus înainte de arderea soclului.

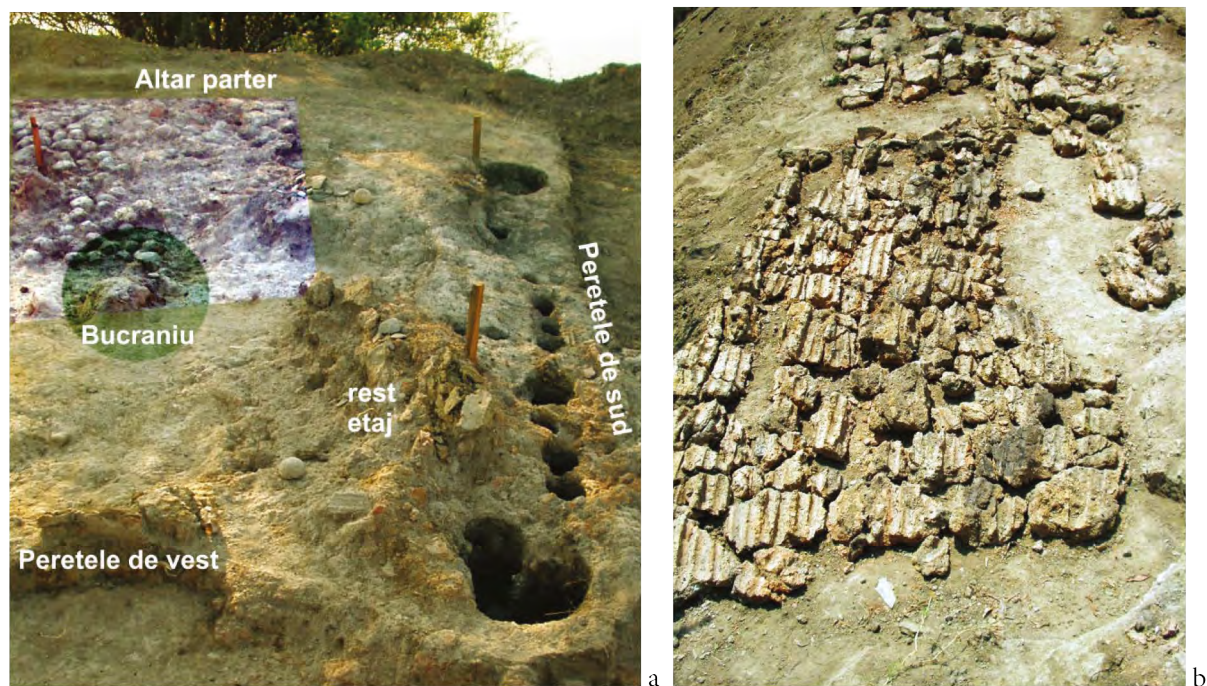

Am mai pomenit adesea că la sacrificarea taurului comunal din comuna Milcoveni (CS), fruntea taurului a fost decorată cu o bandă în cruce (crucea Sf. Andrei). Tata, care era măcelar spunea că taurul trebuie lovit deasupra acestei benzi în cruce pentru a ameți animalul și apoi putea fi sacrificat.

Capul de cerb la fel ca multe piese, are un decor meandric. Aceste motive sunt interpretate ca simbol feminin sau asocierea cu simbolul feminin o întâlnim pe multe din Bucranii, începând cu Çatal Hüyük. Cerbul, de altfel, are numeroase semnificații: este considerat ca regele pădurilor de foioase; prin reinnoirea coarnelor este socotit simbol al fecundității: mugetul lui trezește viața creată; suflă pe nări, scoate șerpini din pământ și îi omoară⁸⁰; după coarne este comparat cu pomul vieții, uneori coarnele par crengi de pomi (**fig. 48**); uneori apare în carul sacru cu un grup pe care îi conduce⁸¹; în arta rupestră de la noi are un altar cu coarnele ca soarele (**fig. 50/a-b, d**).

Fig. 48. Casa Cerbului, detalii cu capul de cerb.

Fig. 49. Casa Cerbului: a. încăperea A – detalii cu altarul cu bucraniu; b. patul din încăperea D.

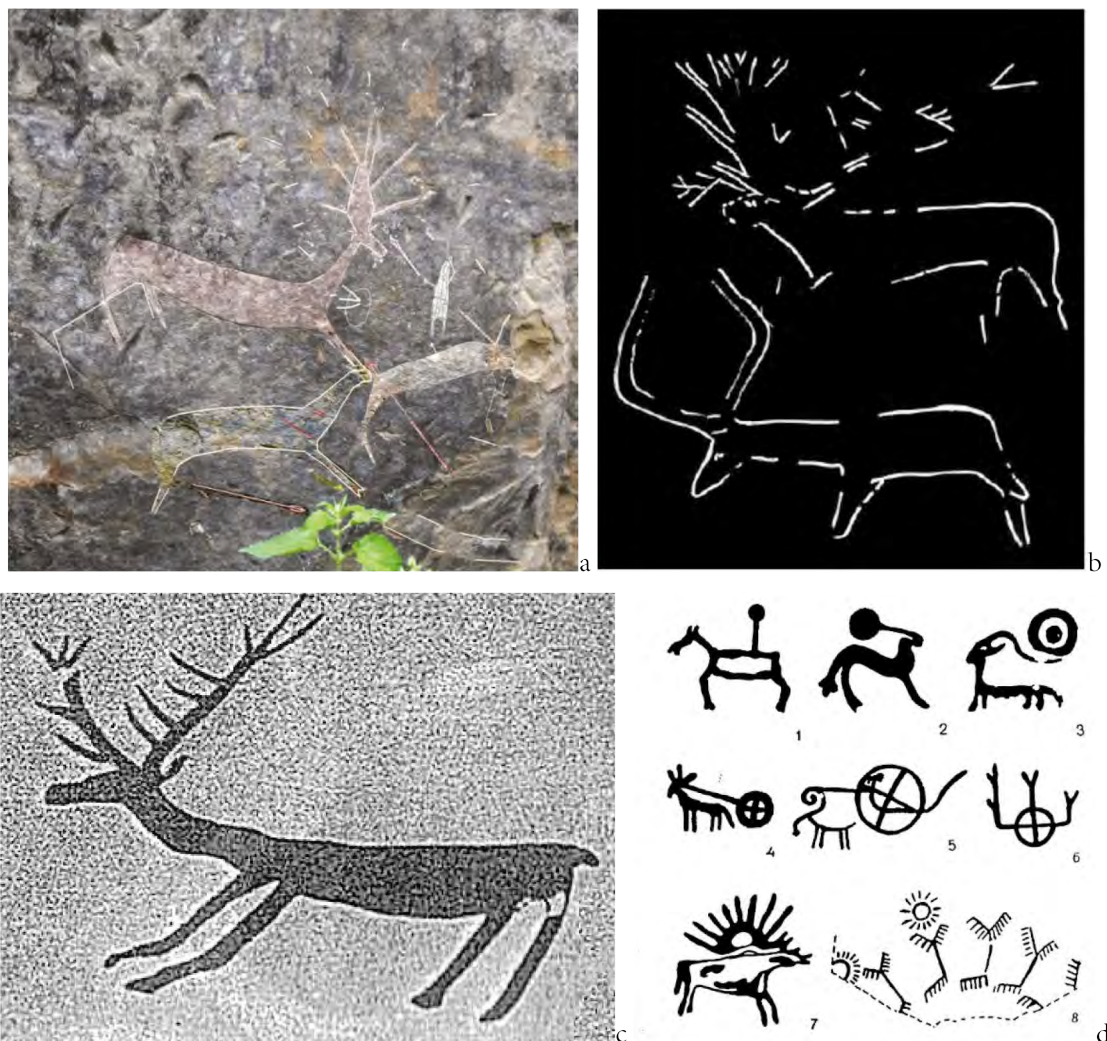
⁸⁰ Chevalier-Geeherbrand 1969–1973, vol. 2, sub vocem Cerbul, p. 290–294, *apud* Eliade; Gavrilă 2012, p. 152.

⁸¹ Golan 2003, 119, fig. 104.5.

Nivelul 5

Întreaga stațiune este incendiată, cauzele sunt determinate de o stare de conflict inter-tribal. În mai toate cuptoarele din nivelurile 6b au fost descoperite bile de praștie. Au fost găsite cuptoare cu bile la ars, au fost depuse bile la „sfințit” în Sanctuarul 2, Casa bucraniului preoteasa, la Casa Cerbului, încăperea D, au fost găsite sub pat un nr. de 40–50 bile. Unele complexe de cult cum este cazul cu P126 altarul și vasele au fost distruse prin lovire cu bile, unele din bile s-au spart. O asemenea activitate războinică am sesizat și la Bucovăț în nivelul contemporan. Nu avem explicații cine au fost cei care au distrus acestea, dar peste dărâmăturile încăperii P40 de la Casa Lunii a fost o locuință și o groapa cu materiale Foeni comunitate care s-a așezat în Tell-ul 2 de la Parța.

Fig. 50. Cerbul sacru: a-b. Rus (apud Lazarovici-Pop, Pop-Ghemiș, Area 3, fig. 10d), c. cerbul soare (apud Mellaard *Anatolian Studies* 1963, pl. Va, perete N, casa AIII, 11.

În unele din complexele nivelului 5 au fost găsite materiale Vinča C, la fel pe marginile cursurilor vechi de râu (Așezarea 3⁸²), iar când au fost construite canale de desecare au fost găsite materiale similare celor din nivel 5, dar în unele erau și piese caracteristice fazei Vinča C1 evolute.

Aceleași situații avem la Zorlențu Mare, Balta Sărată și alte stațiuni din zonă (Ohaba Mătnic, Ruginosu în Banatul de Munte) și pe cursul mijlociu al Timișului Parța Tell II, obiectiv IV și în zona Lugoșului. Noi am numit aceste fenomene ca „șocul Vinča C”⁸³.

⁸² Lazarovici *et alii* 2001, p. 58–62 și profilele.

⁸³ Lazarovici 1987; Lazarovici 1994; Lazarovici 2020.

Numărul de locuințe este mic, fiind împrăștiate, ridicate peste ruine a fost greu de delimitat. Totuși, în zona blocurilor de la Casa Cerbului și la nord de aceasta au fost cca opt complexe care par a fi fost aliniate pe o stradă, dar distrugerile de la acei cubici (gropi pentru pământ la reararea digului) au afectat nivelurile acestui orizont. Marile complexe de chirpici au fost ocolite de cei care au lucrat la supra-înălțarea digurilor. Într-un singur caz o locuință avea podeaua suspendată în interior fiind materiale Vinča C. Materiale Vinča C care au mai apărut și în alte complexe. Deasupra șanțurilor exterioare, cele late, au fost găsite grupări de chirpici cu dimensiuni 3×2 m, în jurul acestor valori fiind și celelalte complexe din nivelul 5C. Cu acestea se încheie locuirile neolitice de la Parța.

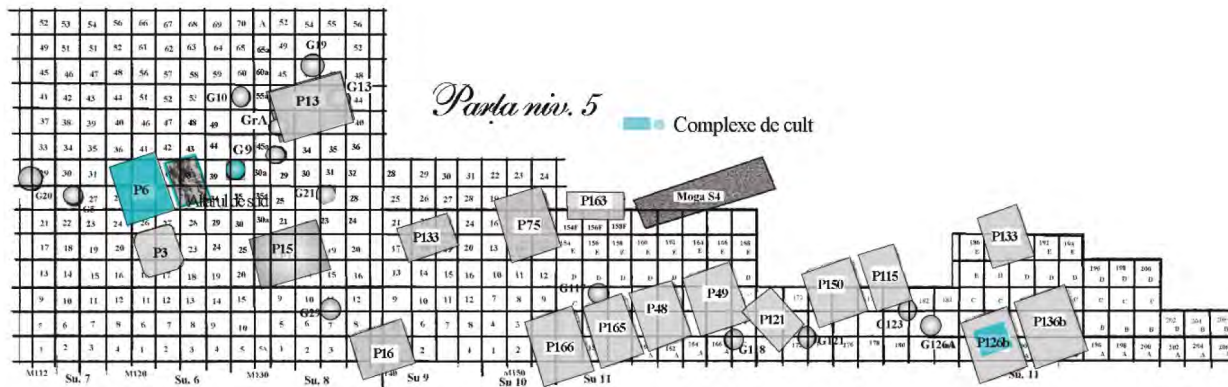

Fig. 50. Parța, complexe din nivelul 5.

Concluzii

Parța, prin poziția geografică, face parte din două mari cercuri de civilizație din sudul Europei Centrale: Vinča și grupele înrudite din sudul Dunării Mijlocii până în Macedonia, și grupele LBK (Linienbandkeramik) care evoluează spre nordul Dunării Mijlocii până în centrul Europei.

Din punctul de vedere al arhitecturii și organizării interne, Parța face parte din stațiunile care evoluează spre așezări cu caracter proto-urban.

Din punctul de vedere al vieții spirituale: templele (sanctuarul 1, dar mai ales 2), sanctuarele comunitare, sanctuare casnice, altarele și altele. Arhitectura religioasă de la Parța credem că joacă un rol important pentru înțelegerea unor probleme majore ale spiritualității neolitice.

Semnele și simbolurile din cultura Vinča, Banatului, Tărtăria, Turdaș și altele au legături etno-culturale din PPN până în civilizațiile din Epoca Cuprului din Estul Europei (Precucuteni – Cucuteni – Trypilja).

Din păcate nu cunoaștem mecanismele păstrării și transmiterii acestor legături etno-culturale. Sursele de materie primă (silexul și obsidianul) circulă de la mii de kilometri, la fel cuprul, aurul, ambra și altele. Odată cu ele circulă și tehnologiile: cioplitul, șlefuitul, perforatul, olăritul, pictarea, siderurgia, metalurgia și multe altele. Memoria colectivă este ca sămânța: răsare când găsește condiții; este ciclică determinată de legi pe care nu le știm, uneori le intuim.

Abrevieri bibliografice

Anania 1997	Bartolomeu Anania, <i>Pentateuhul</i> , ediție comentată, Cluj-Napoca, 1997.
Bălănescu, Lazarovici 1979	Dana Bălănescu, Gheorghe Lazarovici, <i>Considerații privind tipologia și evoluția vaselor-capac din cultura Vinča (Descoperiri din Clisura Dunării)</i> , în <i>Banatica</i> , 5, 1979, p. 17–25.
Brukner 1968	Bogdan Brukner, <i>Neolit u Vojvodini. Dissertationes V</i> , Beograd – Novi Sad, 1968.

- Chevalier, Gheerbrant 1995 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, 4 vol., Ed. I, Paris 1969, București, 1995.
- Ciubotaru 1994 Dan Ciubotaru, *O statueta descoperită la Sănandrei- capodoperă a artei neolitice*, în *AnB* (S. N.), 3, 1994, p. 94- 96.
- Dogorostaiski 2019 Geo Dogorostaiski, *Sub semnul soarelui*, în Marc Frîncu, Simina Frîncu (coord.), *Arheoastronomie și etnoastronomie pe teritoriul României*, Szeged, 2019, p. 111 ff.
- Drașovean 2013 Florin Drașovean, *Despre unele sincronisme de la sfârșitul neoliticului târziu și începutul eneoliticului timpuriu din Banat și Transilvania. O abordare Bayesiană a unor date absolute publicate de curând și republicate recent*, în *AnB*, 21, 2013, p. 33–68.
- Dumitrescu 1970 Hortensia Dumitrescu, *Édifice destiné au culte découvert dans la couche Boian – Spanțov*, în *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 5- 24.
- Dumitrescu 1974 Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974.
- Frîncu 2018 Marc Frîncu, *Was the Parța Neolithic Sanctuary in Romania Astronomically Aligned*, în *MAA*, 18, 4, 2018, p. 43–51.
- Frîncu, Frîncu 2019 Marc Frîncu, Simina Frîncu (coord.), *Astronomia străbunilor. Arheoastronomie și etnoastronomie pe teritoriul României*, Szeged, 2019.
- Garașanin 1950 Milutin Garașanin, *Die Theiss – Kultur im jugoslawischen Banat*, în *BerRGK*, 33, 1943- 1950, p. 125 ff.
- Garașanin 1959 Milutin Garașanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *BerRGK*, 39, 1959, p. 3 ff.
- Garașanin 1968 Draga Garașanin, *Croyance et culte de l'homme néolithique dans le centre des Balkans*, în *Neolit centralnog Balkana*, Beograd 1986, p. XXV- XXIX; Religija i kult neolitskog čoveka na centralnom Balkanu, NCB, p. 241- 258.
- Garașanin, Garașanin 1955 Milutin Garașanin, Draga Garașanin, *L'habitat préhistorique de Crna Bara*, în *RadVojvMuz*, 6, Novi Sad, 1955.
- Gavrilă 2012 Diana-Liana Gavrilă, *Enigme ale trecutului îndepărtat în Munții Buzăului. Munții Buzăului între mister și realitate*, Buzău 2012.
- Germann, Resch 1981 Carol Germann, Friederich Resch, *Depozitul ceramic de la Parța*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 11–33.
- Gimbutas 1989 Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, Harper & Row, San Francisco, 1989.
- Golan 2003 Ariel Golan, *Prehistoric Religion*, Jerusalem, 2003.
- Goldmann 1984 György Goldmann, *Battonya – Gödörsök, eine neolithische siedlung in Südost – Ungarn, Békéscsaba*, 1984.
- Grbić 1933–1934 Miodrag Grbić, *Neolitsko groble u Botosu kod Beckereko*, în *Starinar*, 8–9, 1933–1934, p. 40–58.
- Grbić 1957 Miodrag Grbić, *Eine neolithisches Haus auf Gradišta bei Idioš*, în *RVM*, 6, 1957, p. 219–223.
- Hansen 2007 Sven Hansen, *Bilder von Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jüngsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Ed. Philip von Zabern, Mainz, 2007, I–II.
- Todorova 2007 Henrieta Todorova, *Protocivilisation Varna 4400–4200 B.C.*, conferință susținută la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, aprilie 2007.
- Karagheorgihs 1977 Jacqueline Karagheorgihs, *La grande déesse de Cypre et son culte*, în *Collection de la maison de l'Orient et Méditerranée ancienne*, Ser. Arh., 5, 4, Lyon, 1977.
- Lazarovici et alii 2003 Gheorghe Lazarovici, Sorin Marius Petrescu, Dimitrie Negrei, Sorin Ioan, Daniela Gurgu, *Balta Sărată. Campaniile 1999–2003, I.*, în *Tibiscum*, 11, 2003, p. 143–198.
- Lazarovici et alii 2003a Caransebeș – Balta Sărată, în *CCA*, 2003, p. 74, nr. 43, CIMEC, iunie 2003.

- Lazarovici 2009 Cornelia-Magda Lazarovici, *Ritualuri de fundare, ritualuri de abandonare din cultura Cucuteni*, în G. Bodi (ed.), *In Medias res Praehistoriae. Miscelanea in honorem annos LXV peragentis professoris Dan Monah oblata*, Iași, 2009, p. 223–238.
- Lazarovici 1979 Gheorghe Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, BMN III, Cluj-Napoca, 1979.
- Lazarovici 1985 Gheorghe Lazarovici, *Complexul neolitic de la Parța*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 7–71.
- Lazarovici 1987 Gheorghe Lazarovici, „Șocul” Vința C în Transilvania, în *ActaMP*, 11, 1987, p. 37–38.
- Lazarovici 1989 Gheorghe Lazarovici, *Das neolithische Heiligtum von Parța*, în *Varia Arheologica, II, Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*, 1989, p. 149–174.
- Lazarovici 1990 Gheorghe Lazarovici, *Migration et diffusion dans les cultures du Banat et de l'Alföld*, în Rubané et Cardial, 1990, p. 21–37.
- Lazarovici 1994 Gheorghe Lazarovici, *Der Vința C – schock im Banat*, în *Relations Thraco – Illyro – Héléniques*, Ed. Institut Roumain de Thracologie, București, 1994, p. 62–100.
- Lazarovici 1998 Gheorghe Lazarovici, *Monumentale Plastik in Parța*, în *ActaMN*, 35. 1, 1998, p. 9–15.
- Lazarovici 1998a Gheorghe Lazarovici, *Plastica Monumentală de la Parța*, în *AnB*, 6.1, 1998, p. 83–96.
- Lazarovici 2002 Gheorghe Lazarovici, *Casiopeea – from Neolithic Symbols to Astronomical Mythology*, în Florin Stănescu (ed.), *Ancient Times, Modern Methods. Proceedings of the Third Seac Conference*, Sibiu, Romania, August 31 – September 2, 1995, Ed. II, Alba Iulia, 2002, p. 173–180.
- Lazarovici 2009 Gheorghe Lazarovici, *Ritualuri de fundare/întemeiere și abandonare în neolitic*, în George Bodi (ed.), *In media res praehistoria. Miscellanea in honorem annos LXV per agentis profesoris Dan Monah oblata*, Honoraria VII, Iași, 2009, p. 245–293.
- Lazarovici 2018 Gheorghe Lazarovici, *The Image of Man and Divinity from Paleolithic to present. Related to Rock Art*, în *Imaginea Divinității*, Suceava, 2018, p. 5–46.
- Lazarovici 2020 Gheorghe Lazarovici, *Balta Sărată. Din preistoria Caransebeșului*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020.
- Lazarovici, Lazarovici 2006 Cornelia-Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și Epocii Cuprului din România. I. Neoliticul*, BAM, Iași, 2006.
- Lazarovici et alii 1994 Gheorghe Lazarovici, Zoia Maxim, Florin Drașovean, *Complexul neolitic de la Parța*, III, în *AnB*, 3, 1994, p. 106–134.
- Lazarovici et alii 1995 Gheorghe Lazarovici, Zoia Maxim, Florin Drașovean, *Săpăturile arheologice de la Parța. Campania din 1990*, în *AnB*, 4.1, 1995, p. 3–44.
- Lazarovici et alii 2000 Gheorghe Lazarovici, Gheorghe Chis, Tiberiu Oproiu, Iharka Szücs-Csillik, *Orientări astronomice în Sanctuarul neolitic de la Parța*, în *Seminarul de Teoria Celei mai Bune aproximări Convexitate și Optimizare*, Editura Laboratorului de Cercetări Interdisciplinare, 26–29 oct. 2000, p. 135–142.
- Lazarovici et alii 2001 Gheorghe Lazarovici, Florin Drașovean, Zoia Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, Vol. 1.1, 341 p.; vol. 1.2, 115 pl., 137 fig., Timișoara, BHAB 12, 2001.
- Lazarovici et alii 2002a Gheorghe Lazarovici, Gheorghe Chis, Tiberiu Oproiu, Iharka Szücs-Csillik, *The Neolithic Shrine at Parța*, în “Unwritten Messages” from Carpathian Basin, în Katalin Barlai, Ida Bognár Kutzián (eds.), *Konloky Observatory of the Hungarian Academy of Sciences*, Monographs, 4, p. 7–17.
- Lazarovici et alii 2003 Gheorghe Lazarovici, Sorin Petrescu, Dimitrie Negrei, S. Ion, D. Gurgu, *Balta Sărată. Campaniile 1999–2003*, în *Tibiscum*, 11, 2002, p. 143–198.

- Lazarovici *et alii* 2005 Gheorghe Lazarovici, Sorin Petrescu, Dimitrie Negrei, Ion Sorin, Daniela Țîrdoiu, *Săpăturile de la Balta Sărată – campania 2004*, în *Tibiscum*, 12, 2005, p. 157–182.
- Lazarovici *et alii* 2005a Gheorghe Lazarovici, Marco Merlini, Zoia Maxim, Magda Lazarovici, *Șantierul arheologic Parța. Casa Cerbului. 1- 15 iulie 2005*, în *PB*, 4, 2005, p. 27–72.
- Lazarovici *et alii* 2006 Gheorghe Lazarovici, Florin Drașovean, Marco Merlini, Zoia Maxim, Cornelia-Magda Lazarovici, Valer Cedică, Sorin Petrescu, Dimitrie. Negrei, Sorin. Ioan, Daniela Gurgu, Cristian. Roman, Dragoș. Diaconescu, Sote Angeleski, Oleh Chitic, Attila. Tatar, Tibor Daroczy, Zoltan Dobos, Adrian Fota, Diana Bindea, Loredana Bojin, Feri Burlacu, *Șantierul arheologic Parța. Casa Cerbului. 1- 15 iulie 2005*, în *CCA. Campania 2005*, București, 2006, p. 252–255.
- Lazarovici, Lazarovici 2018 Gheorghe Lazarovici, Cornelia-Magda Lazarovici, *The role of the salt sources in Transylvania in the proces of neolithisations of central and Southern Europe*, în *SAA*, 24.2, 2018, p. 147–192.
- Lazarovici, Lazarovici 2018a Gheorghe Lazarovici, Cornelia-Magda Lazarovici, *Rolul surselor de sare din Transilvania în procesul de neolitizare a Europei centrale și de sud*, în *Arheovest*, 2018, p. 45–94.
- Lazarovici, Lazarovici 2019 Gheorghe Lazarovici, Cornelia-Magda Lazarovici, *Arheoastronomie și etnoastronomie: Soarele – Luna – Lumina*, în Marc Frîncu, Simina Frîncu (coord.), *Astronomia străbunilor. Arheoastronomie și etnoastronomie pe teritoriul României*, Szeged, 2019 p. 57 ff.
- Lazarovici, Merlini 2005 Gheorghe Lazarovici, Marco Merlini, *The excavation of the deer house (Casa Cerbului). Parța archaeological excavations. The deer house (Casa Cerbului), 1-15 July 2005*, http://www.prehistory.it/ftp/parta_archaeological_excavations02.htm, accesat la 13.04.2022.
- Lazarovici *et alii* 2011 Gheorghe Lazarovici, Cornelia-Magda Lazarovici, Marco Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets*, Cluj-Napoca, 2011.
- Luca 1985 Sabin-Adrian Luca, *Observații pe marginea unui material ceramic inedit de la Bodrogu Nou (Către Vale)*, în *Crisia*, 15, 1985, p. 279–291.
- Marțiș, Popescu 2004–2005 Florentina Marțiș, Octavian Popescu, *Studiu tipologic al inventarului litic cioplit și șlefuit de la Sănandrei, nivelul IV, 2004*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, 2004–2005, p. 57–79.
- Monah 1997 Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni – Tripolie*, Piatra-Neamț, 1997.
- Morariu *et alii* 2001 Vasile Morariu, Dorin Chiș, Silvan Morariu, *Parța monografie arheologică, Cap. 3. Prospectările*, p. 42–52.
- Müller-Karpe 1974 Hermann Müller-Karpe, *Handbuch de Vorgeschichte, II. Kupferzeit*, München, 1974.
- Nica 1980 Marin Nica, *Raport asupra săpăturilor de la Cârcea*, în *MCA*, 14, 1980, p. 29- 35.
- Nikolić, Vuković 2008 Domagoj Nikolić, Jasna Vuković, *Vinča ritual vessels: Archaeological context and possible meaning*, în *Starinar*, LVIII, 2008, p. 51–69.
- Paul 1992 Iuliu Paul, *Cultura Petrești*, Editura Museion, București, 1992.
- Picard 1948 Charles Picard, *Les religions préhelenique. Crète et Micène*, Paris, 1948.
- Radišić 1971 Živko Radišić, *Matejski Brod kod Novog Beceja- naselje potiske i vincanske grupe*, în *Praistoria nalaziste Vojvodine*, Novi Sad, 1971, p. 30–31.
- Radišić 1971a Živko Radišić, *Prkos-Crna Bara kod Novog Knezevca-naselje Tiszapolgár i Bodrogheresztúr grupe*, în *Praistoria nalazicte Vojvodine*, Novi Sad, 1971.
- Radu *et alii* 1974 Ortansa Radu, Friderich Resch, Carol Germann, *Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș – Vinča de la Parța*, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 65–69.

- Resch 1991 Friderich Resch, *Tipologische studie kultischer Gesichtdeckel aus der Jungsteinzeitlichen Siedlung von Parța I*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 185–196
- Rogozea 2013 Octavian Rogozea, *Aspecte ale neoliticului dezvoltat din sud-vestul României. Ceramica*, Teză de doctorat, Târgoviște, 2013.
- Szücs-Csillik, Maxim 2013 Iharka Szücs-Csillik, Zoia Maxim, *Eclipsele și sanctuarul neolitic de la Parța*, în *ArheoVest*, I, *In Memoriam Liviu Măruia – Interdisciplinaritate în arheologie și Istorie*, Ed. JATEPress, Szeged, p. 847–855.
- Szücs-Csillik et alii 2000 Iharka Szücs-Csillik, Tiberiu Oproiu, Dumitru Chiș, Zoia Maxim, Gheorghe Lazarovici, *Archaeoastronomy in Transylvania*, în *Publications of the Astronomy Department of the Eötvös Lorand University, Proceedings of the National Postgraduate Reunion in Astronomy & Astrophysics*, 2000, p. 113–118.
- Szücs-Csillik et alii 2018 Iharka Szücs-Csillik, Gheorghe Lazarovici, Zoia Maxim, *About some Neolithic Constellations*, în *Arheovest*, VI.2, *Interdisciplinaritate în Arheologie. In Memoriam Marian Guma (1951–1998)*, Szeged, 2018, p. 621–630.

PARȚA. THE BANAT CULTURE^{84*}

Abstract: The work is based on our excavations at Parța, where the most important Temple/sanctuary from the Developed Neolithic was discovered, from the Banat culture, around 5400–5000 cal. BC.

The researched site also has a monumental architecture, some constructions are unique in southern Central Europe. For this reason, we briefly presented the most important constructions, doubled by a rich illustration, in order to follow the evolution of the settlement towards the idea of proto-city, Parța being a metropolis of the Banat culture.

The paper tangentially addresses a series of topics related to architecture and the spiritual life of Neolithic communities, debated in dozens of studies by us and Ms. Cornelia-Magda Lazarovici. All this is influenced by the great Anatolian civilizations through the Balkans towards Central Europe, but the collective memory, myths, legends, ideas, technologies have circulated through the ages without borders and barriers.

Keywords: Parța, Bucovăț, sanctuary, temples/sanctuaries, communal altars, home altars, Bull cult, Great Mother worship, rituals, slaughter, offering, *fumigatio*.

⁸⁴ * Another version of this study was published in English: Gheorghe Lazarovici, *Civil and Religious Architecture at Parța*, in *Archaeological Sites of Eurasia from The Neolithic to the Middle Ages. Dedicated to the 80th Anniversary of Ion Pyslaru*, Mockba, 2023, p. 92–137 (editor's note).